

Univerzita Hradec Králové
Pedagogická fakulta
Katedra sociální pedagogiky

Specifika výchovy v rodinách s ohroženým dítětem

Diplomová práce

Autor:	Bc. Johanka Plodková
Studijní program:	N7507 Specializace v pedagogice
Studijní obor:	Sociální pedagogika
Vedoucí práce:	Mgr. Iva Junová, Ph.D.
Oponent práce:	Mgr. Gabriela Caltová Hepnarová, Ph.D.

Zadání diplomové práce

Autor: Johanka Plodková

Studium: P18K0360

Studijní program: N7507 Specializace v pedagogice

Studijní obor: Sociální pedagogika

Název diplomové práce: **Specifika výchovy v rodinách s ohroženým dítětem**

Název diplomové práce AJ: Specifics of upbringing in families with children at risk

Cíl, metody, literatura, předpoklady:

Tématem diplomové práce budou specifika výchovy v rodinách s ohroženým dítětem. Cílem bude, s oporou o odbornou literaturu, popsat a analyzovat specifické znaky výchovy v rodinách s ohroženým dítětem. Dále se bude práce zabývat charakteristikou rodiny, výchovy a ohroženého dítěte, možnostmi podpory rodin s ohroženým dítětem. V empirickém šetření bude využito kvalitativního výzkumného designu a zvolenou metodou bude polostrukturovaný rozhovor.

BECHYŇOVÁ, Věra a KONVIČKOVÁ, Marta. Sanace rodiny: [sociální práce s dysfunkčními rodinami]. Vyd. 2. Praha: Portál, 2011. 151 s. ISBN 978-80-262-0031-4. MATĚJČEK, Zdeněk. Co děti nejvíc potřebují. Vyd. 7. Praha: Portál, 2015. 108 s. ISBN 978-80-262-0853-2. MATOUŠEK, Oldřich a PAZLAROVÁ, Hana. Hodnocení ohroženého dítěte a rodiny v kontextu plánování péče. Vyd. 1. Praha: Portál, 2014a. 183 s. ISBN 978-80-7367-739-8. PEMOVÁ, Terezie a PTÁČEK, Radek. Sociálně-právní ochrana dětí pro praxi. Vyd. 1. Praha: Grada, 2012. 187 s. ISBN 978-80-247-4317-2.

Garantující pracoviště: Katedra sociální pedagogiky,
Pedagogická fakulta

Vedoucí práce: Mgr. Iva Junová, Ph.D.

Oponent: Mgr. Gabriela Caltová Hepnarová, Ph.D.

Datum zadání závěrečné práce: 6.11.2014

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci vypracovala pod vedením vedoucí diplomové práce Mgr. Ivy Junové, Ph.D. samostatně a uvedla jsem všechny použité prameny. Dále prohlašuji, že diplomová práce je uložena v souladu s rektorským výnosem č. 13/2017 (Řád pro nakládání s bakalářskými, diplomovými, rigorózními, dizertačními a habilitačními pracemi na UHK).

V Hradci Králové dne 24. 4. 2020

Poděkování

Ráda bych poděkovala vedoucí diplomové práce Mgr. Ivě Junové, Ph.D. za rady, připomínky, a především za vstřícnost při odborném vedení této práce. Poděkování patří také všem respondentkám, které se podílely na výzkumném šetření. V neposlední řadě děkuji své rodině a blízkým, kteří mi byli oporou po celou dobu studia.

Anotace

PLODKOVÁ, Johanka. *Specifika výchovy v rodinách s ohroženým dítětem*. Hradec Králové: Pedagogická fakulta Univerzity Hradec Králové, 2020. 95 s. Diplomová práce.

Diplomová práce se zabývá specifiky výchovy v rodinách s ohroženým dítětem. V práci je nejprve definována rodina a její funkce, výchova, rodičovství a potřeby dětí. Dále je charakterizováno ohrožené dítě se zaměřením na jeho ochranu a práva. Také je zde zmíněna sociálně-právní ochrana dítěte. Poslední kapitola teoretické části je věnována vybraným programům podpory rodinám s ohroženým dítětem. Cílem této diplomové práce je, s oporou o odbornou literaturu, popsat a analyzovat specifika výchovy v rodinách s ohroženým dítětem. V empirické části je využito kvalitativního výzkumného designu. Zvolenou metodou sběru dat je polostrukturovaný rozhovor s otevřenými otázkami. Cílem výzkumného šetření je zjistit, jaká jsou specifika výchovy v rodinách s ohroženým dítětem.

Klíčová slova: rodina, funkce rodiny, výchova, potřeby, ohrožené dítě

Annotation

PLODKOVÁ, Johanka. *Specifics of upbringing in families with children at risk*. Hradec Králové: Faculty of Education, University of Hradec Králové, 2020. 95 pp. Diploma Dissertation.

This thesis discusses specifics of upbringing in families with children at risk. Firstly, the term family is described as well as its function, upbringing, parenting and child needs. The thesis also provides the characteristic of a child at risk with a focus on his protection and rights. Social-legal protection is mentioned, too. Last chapter of the theoretical part focuses on specific programs helping families with a child at risk. The aim of the thesis is to describe and analyse the specifics of upbringing in families with a child at risk. The qualitative research based on semi-structured open questions is used in the empiric part. The aim of the research is to discover the specifics of upbringing in families with a child at risk.

Keywords: family, family functions, upbringing, needs, children at risk

Obsah

1. Pohled na současnou rodinu	10
1.1. Charakteristika současné rodiny	10
1.2. Rodina a její funkce	14
2. Výchova, rodičovství a potřeby dětí	24
2.1. Výchova v rodině	24
2.2. Rodičovství - péče, odpovědnost a kompetence rodiče	27
2.3. Potřeby	32
3. Ochrana a ohrožení dítěte	38
3.1. Práva a ochrana dítěte	38
3.2. Ohrožené dítě	40
4. Programy podpory	44
4.1. Podpora rodiny ze strany státu	44
4.2. Další subjekty	47
Shrnutí teoretických východisek	53
5. Výzkumné šetření	54
5.1. Metodologie výzkumného šetření	54
5.2. Analýza výsledků výzkumného šetření	63
5.3. Diskuse výsledků výzkumného šetření	73
Závěr	77
Seznam použité literatury a citovaných zdrojů	79
Seznam příloh	85

Úvod

K tématu diplomové práce „*Specifika výchovy v rodinách s ohroženým dítětem*“ autorku této práce přivedla profesní praxe. Protože již několikátým rokem pracuje v neziskové organizaci, konkrétně v sociálně aktivizační službě pro rodiny s dětmi. Jako sociální pracovníce se setkává nejen s rodinami, ale také s jejich problémy. Tato profese autorce umožnila pokusit se analyzovat specifika výchovy v rodinách s ohroženým dítětem. V odborné literatuře je toto téma zpracováno částečně, především v obecné rovině. Ohroženým dětem se například ve svých publikacích věnují autoři Matoušek a Pazlarová, sociálně-právní ochraně dítěte Pemová a Ptáček a potřebám dětí Matějček. Uvedení autoři se danému tématu věnují vždy z pohledu svého oboru, v praxi je však potřebný komplexní přístup, aby byla pomoc rodinám účinná. Proto bylo téma práce zvoleno tak, aby se podařilo najít co nejvíce aspektů a souvislostí, které jsou pro výchovu v rodinách s ohroženým dítětem typické a specifické. Jedním z nejznámějších rozdělení rodin je na funkční, dysfunkční a afunkční. Toto dělení se zaměřuje na naplňování potřeb jedinců a zvládání funkcí rodiny.

Teoretická část této práce je členěna do čtyř hlavních kapitol. Úvodní kapitola se zabývá pohledem na současnou rodinu. Jsou zde také zmíněny jednotlivé funkce rodiny se zaměřením na jejich (ne)plnění. Druhá kapitola je věnována výchově, rodičovství a potřebám dětí. Rodičovství je zde více přiblíženo vzhledem k rodičovské péči, odpovědnosti a kompetencím rodičů. Další kapitola této diplomové práce se zabývá definováním pojmu ohrožené dítě, jeho ochraně a právům. Pozornost je věnována sociálně-právní ochraně dítěte. Poslední kapitola teoretické části je zaměřena na programy podpory rodinám s ohroženým dítětem. Nejprve jsou uvedeny příklady podpory ze strany státu a poté také dalších subjektů. Je zde zmíněna i sociálně aktivizační služba pro rodiny s dětmi. Cílem této diplomové práce je, s oporou o odbornou literaturu, popsat a analyzovat specifika výchovy v rodinách s ohroženým dítětem. Výzkumné šetření je zaměřeno na klientky sociálně aktivizační služby pro rodiny s dětmi. Těmto respondentkám byly kladeny otázky především z oblasti jejich výchovy, ale také volného času, nastavování hranic či zjišťování potřeb dětí. Diplomová práce předpokládá, že klientky sociálně aktivizační služby pro rodiny s dětmi využívají i další programy podpory, které jsou určené pro rodiny s ohroženým dítětem. Těmto programům je v této práci také věnována pozornost.

Ve výzkumném šetření je využita kvalitativní strategie a metoda polostrukturovaného rozhovoru, kterou následuje analýza získaných dat. Tato diplomová práce by v první řadě mohla být přínosem pro zkvalitnění sociálně aktivizační služby. Mohla by také posloužit širší společnosti k větší informovanosti o problematice výchovy v rodinách s ohroženými dětmi.

1. Pohled na současnou rodinu

Rodina plní nezastupitelnou funkci v životě dítěte. Každý jedinec se po narození stává závislým na svých rodičích a na rodinném prostředí. Toto prostředí a mezilidské vztahy mají velký vliv na celkový rozvoj osobnosti dítěte. Prostřednictvím rodiny se jedinec (dítě) učí schopnostem, dovednostem a návykům, čímž si vytváří svou roli ve společnosti a také s tím přebírá určité hodnoty. Rodinu vnímá, na základě vlastních zkušeností a očekávání, každý jedinec subjektivně. Jedni měli to štěstí vyrůstat ve fungující a harmonické rodině, jiní zažívali pocity strachu a nebezpečí, nebo svou rodinu vůbec nepoznali.

První kapitola se nejprve věnuje obecnému pohledu na rodinu. Zaměřuje se na definici rodiny v různém pojetí, na charakteristické znaky a také na její typy a funkce. Ty jsou nejprve přiblíženy všeobecně, poté je pozornost věnována konkrétním problémům a (ne)plněním jednotlivých funkcí rodiny. Neplněním těchto funkcí mohou vznikat problémy, se kterými se rodina potýká a které mohou negativně působit na dítě.

1.1. Charakteristika současné rodiny

Rodina je obecně chápána jako základní stavební jednotka společnosti a je také považována za nejdůležitější instituci. Rodinu lze také obecně charakterizovat jako primární skupinu, jejíž členové jsou navzájem propojeni příbuzenskými vztahy. Tradičně se rodinou rozumí rodiče a děti. V současné době dochází v mnoha případech k rozpadu tradiční rodiny a mnohdy vychovává dítě jen jeden z rodičů.

Matoušek a Pazlarová (2014a) vnímají osobní svobodu jedince vyšší hodnotou než dlouhodobé vztahové vazby. Dlouhodobé hodnocení kvality života poukazuje na deficity, které se projevují v horší úrovni psychického i tělesného zdraví u osaměle žijících jedinců. Ti se dožívají kratšího věku a tím se potvrzuje, že člověk má potřebu žít ve společnosti a přednostní formou této společenosti je rodina.

Níže jsou uvedeny vybrané definice rodiny:

Lašek a Loudová (2013) vnímají rodinu jako primární socializační prostředí, do kterého se člověk narodí, ve kterém se vyvíjí a má tak na jedince největší vliv v utváření jeho vlastností a osobnosti. Rodinu také definují jako primární skupinu, která je založena na biologické náhodě, sympatii a má velké množství emočních vazeb mezi členy. Jako jednu z důležitých funkcí rodiny je uvést jedince, v rámci konkrétního kulturního prostředí, do života. To znamená, naučit ho orientovat se v předmětech denní potřeby, společenským zvyklostem, hodnotám a také ho naučit kulturním návykům či pravidlům slušného chování. Dunovský uvádí, že: „*Právě rodina je tou nejvýznamnější součástí společenské mikrostruktury, kde se procesy začleňování jedince realizují. Právem bývá proto rodina označována jako průsečík života jedince a společnosti.*“ (Dunovský, 1986, s. 9) Tato definice rodiny je sice poněkud staršího vydání, leč je stále platná a mnohými autory citovaná i v současné době. Dunovský se řadí mezi tradiční autory a v dalších částech této diplomové práce bude z jeho díla ještě čerpáno.

Procházka cituje Pešatovou, když říká, že „*rodina uvádí dítě do příslušného kulturního prostředí, v němž vyrůstá a které jej zároveň ovlivňuje svými tradicemi a kulturou*“. Autor také vnímá rodinu a její příslušníky jako počáteční vzor chování pro dítě, které zejména prostřednictvím rodičů přejímá morální hodnoty a normy. (Procházka, 2012, s. 102) Výše zmíněné definice jsou obecně platné, avšak dnešní doba přináší i změnu vnitřní struktury rodiny. Ta se týká například hodnotového smýšlení či trendu rozvádění/žijící sám. Společnost také zvyšuje nároky a požadavky na rodinu. Se vzrůstáním těchto nároků dochází také mj. k nedostatečnému naplňování výchovných funkcí rodiny. Výchově se bude podrobněji věnovat druhá kapitola této práce. Definice rodiny se zaměřením na prostředí, byly zvoleny záměrně. Prostředí totiž hraje důležitou roli v rozvoji osobnosti dítěte. Protože prostředí „*člověka zahrnuje vedle hmotných předmětů i nezbytnými vztahy, tedy vedle materiálního systému duchovní systém, tj. prvky jako věda, umění, morálka apod.*“ (Kraus, 2001, s. 99) Autor popisuje úlohu prostředí ve výchově dětí jako zásadní, protože právě v prostředí se projevují jednotlivé vlivy, které se vzájemně prostupují. Dále uvádí dvě funkce, které má prostředí ve výchově. Jde o funkci situační, což znamená, že se každá výchovná situace odehrává v určitém prostředí. Vzhledem k výchovnému cíli mohou tyto podmínky působit pozitivně, negativně či neutrálně.

Druhá funkce je výchovná (formovací) a označuje skutečnost, že není věnována dostatečná pozornost konkrétnímu prostředí, ve kterém se dítě vyskytuje. Pro představu lze uvést příklad, dítě se chová jinak ve třídě, jinak doma a jinak na výletě. Výchovné působení na dítě může být přímé či nepřímé. Význam prostředí je ve vývoji dítěte také zásadní pro vyrovnávání se s podmínkami či s novými situacemi ve společnosti. Prostor, který dítě obklopuje a ve kterém vyrůstá, může jeho vývoj zásadním způsobem ovlivnit.

Probíhají v něm interakce, nejen s lidmi, ale také s neživými objekty či symboly. Dítě musí projevovat určitou aktivitu, aby se mohlo vyvíjet. Nestačí však pouze reagovat na podněty z prostředí, ale musí ho také stimulovat reakce lidí z okolí. Množství zkušeností a jejich kvalita ovlivňuje pozitivně i negativně psychický vývoj dítěte. Zkušenosti také ovlivňují způsob prožívání, rozvoj poznávacích procesů, způsobu uvažování ale i osobních vlastností. (Vágnerová, 2005)

Zajímavý poznatek k definici rodiny také zmiňují autoři Matoušek a Pazlarová (2014a), když mluví o **rodinném soužití** namísto rodiny. Používají tento pojem, protože se podoba rodiny neustále mění a dle jejich názoru již dnes není pravidlem klasická rodina. Častěji se setkáváme s nemanželskými páry nebo páry stejného pohlaví. Jádrem tohoto soužití není tedy manželský svazek, ale citová vazba mezi dospělými. Rodina není tedy pouze ta s pokrevními svazky, ale především ta, která nám dává lásku.

V souvislosti s definicí rodiny jsou mnohými autory reflektovány také proměny rodiny v čase. Pro svou výstižnost byl zvolen popis **charakteristických znaků současné rodiny** od profesora Krause (2014), který uvádí následující znaky:

- **Demokratizace uvnitř rodiny**, která způsobila proměnu sociálních rolí rodičů. Muž ztratil své výsadní postavení v rodině a žena získala práva a povinnosti, které dříve náležely pouze muži. Přítomnost obou rodičů je pro děti nenahraditelná.
- **Izolovanost rodiny** znamená, že rodina žije v jistém uzavření před vnější společností, což se pojí také s jistým poklesem významu sousedských vztahů.
- Dalším znakem je **zmenšování rodiny**. Autor zde uvádí, že se zvyšují počty osob, které žijí v jednočlenných domácnostech či počet osamocených žen s dětmi.
- **Dezintegrace** naráží na problém s komunikací v rodině. Přibývá rodin, kde se členové jen potkávají a nesdílejí navzájem své zážitky.

- **Zatížení rodičů pracovními aktivitami** či značné časové zaneprázdnění se podepisuje na životním stylu rodin. Důsledkem zatížení je málo času na společné chvíle. Mnohdy bývá čas nahrazován materiálními prostředky, jako je například kapesné. Což se také odráží v hodnotovém systému a vlastnostech dětí (sobeckost).
- **Model současné rodiny** bývá také častěji **dvoukariérový**. Což může bohužel někdy vést i k rozpadu rodiny.
- Dalším charakteristickým znakem je **vysoký výskyt rozvodů**. Kraus ve svých publikacích uvádí, že ČR patří k zemím s nejvyšším počtem rozvodů a dodává, že se prakticky každé druhé manželství rozpadá.
- **Diferencovanost rodin podle socioekonomické úrovně** není zanedbatelná. Mnoho domácností se pohybuje v nižších příjmech a často své finanční problémy řeší půjčkami, což se může negativně projevovat a rodině hrozí i sociální vyloučení.

V souvislosti s objasněním termínu sociální vyloučení, si diplomová práce klade za cíl přiblížit jeho význam, neboť úzce souvisí s možným ohrožením rodiny. Matoušek (2016) sociální vyloučení popisuje následovně:

„Termín obvykle označuje komplexně podmíněnou nedostatečnou účast jednotlivce, skupiny nebo místního společenství na životě celé společnosti, resp. nedostatečný přístup ke společenským institucím zajišťujícím vzdělání, zdraví, ochranu a základní blahobyt.“ (Matoušek, 2016, s. 205) Autor dále dodává, že sociální vyloučení může mít různé úrovně a také se může proměňovat v čase. Příkladem je život v chudobě, bez účasti na trhu práce, bez přiměřeného bydlení či dostatečného příjmu. Termín sociální vyloučení se úzce váže také k izolaci lidí, kteří se ocitají na okraji společnosti. To má potom negativní dopad na vývoj dítěte v rodině, jenž se stává ohroženým, protože nejsou uspokojovány jeho základní potřeby.

S výše uvedenými charakteristickými znaky se také ztotožňuje Procházka (2012), který konstatuje, že současná rodina je *„prostě jiná než tradiční“* a jinakostí má na mysli nejen negativa, ale také pozitivita. Jako příklad pozitivita uvádí i výrazné zapojení otců. Důraz je také kladen na postoj státu k rodině. Stát zabezpečuje legislativní zázemí pro ochranu rodiny a výkonná moc státu realizuje podporu jejího fungování prostřednictvím sociální a rodinné politiky. Tyto politiky se týkají většiny resortů.

Zprávu o rodině vytvářejí různé strategie, které jsou nejčastěji zpracovány Ministerstvem práce a sociálních věcí (dále jen MPSV). Jako příklad lze uvést Národní strategii sociálního začleňování pro období 2014-2020. V tomto dokumentu se upozorňuje přímo na nezbytnost podpory rodiny. Ta je chápána jako významný lidský kapitál, který je důležitý pro další rozvoj a soudržnost společnosti. Přesto konstatuje, že: „*děti a rodiny s dětmi představují podstatnou skupinu významně ohroženou chudobou a sociálním vyloučením*“. (MPSV, 2014, s. 29) V minulosti bylo na rodinu pohlíženo jako na pokrevní příbuzenství mezi dětmi a jejich rodiči, především ze společensky uznávaných autorit jako je stát či církev. Rodiny byly vícegenerační, se širšími vztahy a s pevnějšími základy. Podporou rodiny, nejen ze strany státu, se bude hlouběji zabývat čtvrtá kapitola této práce. Nyní se bude pozornost zaměřovat na funkce rodiny a jejich plnění.

1.2. Rodina a její funkce

V této části práce je nejprve představeno rozdělení rodiny, následně jsou nastíněny jednotlivé vybrané funkce rodiny s důrazem na jejich proměnu. Všeobecně je přijímáno rozdělení rodiny na nukleární (základní), což jsou rodiče (rodič) a děti. Dále to může být rodina rozšířená, což znamená, že je složena z více členů. Také můžeme rodiny rozlišovat na orientační, to je ta, do které se jedinec narodí anebo prokreační, kterou si sám zakládá. Pro účely této diplomové práce je zvoleno rozdělení rodin dle plnění funkcí rodiny. Nejprve jsou přiblíženy jednotlivé funkce rodiny a dále jsou charakterizovány typy rodin, které jsou představeny podle plnění či neplnění funkcí v rodině.

Kraus cituje Plaňavu, když říká, že míru stability a funkčnosti rodiny lze rozpoznat **čtyřmi základními indikátory**. Jedná se o následující indikátory:

- *Struktura rodiny* – což jsou například pozice jednotlivých členů a jejich vzájemné vazby. Hierarchie či rozdělení kompetencí, práv a povinností.
- *Intimita* – vědomí vzájemné blízkosti, emoční angažovanost jednotlivých členů rodiny (např. intimita manželská či sourozenecká).
- *Osobní autonomie* – znamená podporu v oblasti budování identity, vlastních postojů či vzájemného respektu rodinných členů a tolerance.

- *Hodnoty a postoje* – jsou životní cíle, vzájemná očekávání či hodnotová orientace členů rodiny. (Kraus, 2015, s. 40)

Stabilitu rodiny ovlivňuje mnoho faktorů, jsou vnitřního i vnějšího charakteru. Jak je z výše zmíněného výčtu patrné, aby mohla rodina fungovat, je zapotřebí, aby byli její členové aktivní. Zároveň je důležité, aby si rodina dokázala udržet svou stabilitu, která je nezbytná pro harmonický vztah mezi jednotlivými členy rodiny.

Funkce rodiny

Dle Krause (2015) rodina plní funkce: *biologicko-reprodukční*, *sociálně-ekonomickou*, *ochrannou* (zaopatřovací, pečovatelskou) a *emocionální*. Někdy jsou tyto funkce doplňovány o *rekreaci*, *relaxaci* a *zábavu*, na které by rodina jako instituce měla také pamatovat. K rekreaci, relaxaci a zábavě se váže i aktivní trávení volného času rodiny. Toto trávení by mělo být preventivního charakteru, avšak ne vždy tomu tak je. Přesto výchovné ovlivňování a řízení volného času jedince hraje významnou roli při utváření jeho osobnosti. Matoušek a Pazlarová (2014a) popisují současné funkce rodiny v západní civilizaci jako: *podporování socializace* – vychovávání dětí, *vztahovou podporu dospělých lidí*, a *ekonomickou podporu všech členů*. Co se týče první a druhé funkce, ty jsou pro zdravý vývoj jedince nezastupitelné. Autoři také zmiňují nepříznivé dopady ústavní výchovy. Např. uvádějí výzkum Langmeiera a Matějčka, kteří během 60. let minulého století zahájili dlouhodobou studii, ze které vyšlo najevo, že jedna sledovaná skupina – děti vychovávané v ústavech dosahují horších výsledků v sociálním fungování než skupiny srovnávací. Děti vyrůstající v ústavech se také hůře vcitují do druhých lidí a jsou mnohdy dezorientovaní v mezilidských vztazích. Často také neumí řešit konflikty bez známek agresivního chování a mají nízké sebehodnocení.

Lze tedy konstatovat, že tyto děti mohou mít větší sklon k závislostem na návykových látkách, častěji se dopouštějí kriminality, neuplatní se na trhu práce, provozují prostituci a celkově mají sníženou kvalitu života, což je důsledkem jejich sociálního selhání.

Dále jsou blíže charakterizovány vybrané funkce rodiny podle Krause (2015) částečně doplněné Procházkou (2012). Popis těchto funkcí je zaměřen i na současné proměny těchto funkcí.

Biologicko-reprodukční funkce má význam pro jedince, ale i pro společnost. Má-li společnost zabezpečovat perspektivy svého rozvoje, je potřeba mít stabilní (reprodukční) základnu. Proto je také v zájmu společnosti, aby se rodil počet dětí, který je schopen tyto perspektivy vývoje zabezpečit. Stát proto reguluje reprodukci prostřednictvím tzv. populační politiky. Význam této funkce pro jedince je nejen v uspokojování jeho biologických a sexuálních potřeb, ale také naplňování potřeby v pokračování rodu. Změny týkající se této funkce jsou např.: spolužití biologických rodičů a dětí nebo bezdětní manželé (partneři) z vlastního rozhodnutí či neplodnosti. (Kraus, 2015) Procházka (2012) u této funkce rodiny uvádí i současný a trvalý trend v České republice a to pokles porodnosti na hranici 1,2 dítěte na jednu ženu. Pro zachování plodnosti je však stanovena hodnota 2,1 dítěte na matku. Tento pokles porodnosti souvisí s odkladem rodičovství např. z důvodu zásahu do kariéry, proměny způsobu života, zásahem do ekonomiky atd. Nárůst lze také vypočítat u počtu dospělých mužů a žen, kteří se hlásí k myšlence života bez dětí. K úbytku počtu dětí se váže další trend, který se vyskytuje v České republice. Jedná se o ženy, které se stávají matkami až v pozdějším věku.

Sociálně-ekonomická funkce má mnoho aspektů. Rodinu lze chápat jako důležitý prvek při rozvoji ekonomického systému společnosti. Právě rodina předává svým členům kulturu a s ní i smysl pro pracovní úsilí. Její členové se zapojují do výrobního procesu, avšak rodina jako celek je především spotřebitelem, na němž je v současné době trh závislý. Projevy poruchy této funkce lze spatřovat v hmotném nedostatku, a to je způsobeno nezaměstnaností či zvyšováním životních nákladů. (Kraus, 2015) Tato funkce je především důležitá pro zajištění vyhovující ekonomické a sociální úrovně rodiny.

Ochranná (zaopatřovací, pečovatelská) funkce spočívá v naplňování životních potřeb členů rodiny. Jde především o biologické, hygienické či zdravotní potřeby. V minulosti částečně tuto úlohu přebíral stát např. ve formě povinných zdravotních prohlídek či ozdravoven. V současnosti je však rodina nucena převzít odpovědnost za své členy a předpokládá se také spoluúčast rodiny (např. při dřívějším propuštění pacienta z nemocnice do domácího léčení). Rodina, zvláště pokud je neúplná, tyto nároky zvládá jen obtížně, což se promítá i do života dětí. (Kraus, 2015) Podstatou této funkce je zajištění životních potřeb jedinců a vytvoření bezpečného prostředí pro naplnění těchto potřeb. Mimo jiné rodina touto funkcí utváří pocit, že jedinec někam patří a navozuje mu tím pocit jistoty a bezpečí.

Socializačně výchovná funkce rodiny má hlavní úlohu v socializačním procesu dítěte. Dítě od narození přijímá různé informace a zpracovává je na základě přirozených vloh, biologických i psychických potřeb a zkušeností. Jedná se také o vzory a hodnotové orientace. Dítě v socializačním procesu uplatňuje své přání, zájmy a také svou vůli. (Kraus, 2015) Porucha této funkce je vzhledem k vývoji dítěte jednou z nejproblematictějších. Tato funkce je vzhledem k tématu diplomové práce níže podrobněji přiblížena. Členění poruchy této funkce je uvedeno dle Dunovského. Ve vztahu k dítěti se jedná o situace, kdy se rodiče:

- *Nemohou starat o dítě* z důvodu přírodních podmínek (katastrofy), pro poruchy ve fungování celé společnosti (války, hladomor), pro poruchy fungování rodinného systému (velký počet dětí), pro narušení rodinného celku (úmrtí jednoho nebo obou rodičů, onemocnění či invalidita).
- *Nedovedou starat o dítě*, rodiče nedokážou uspokojit základní potřeby dítěte a zabezpečit jeho přiměřený vývoj z důvodu vlastní nezralosti, pro neschopnost vyrovnat se s nastalou situací (narození dítěte s postižením), či se jedná o rozvádějící se rodiče (jednomu je druhým znemožňován kontakt s dítětem).
- *Nechtějí starat o dítě*, tzn. neposkytují mu potřebnou péči. Příčinou může být porucha osobnosti rodičů. Dítě není prioritou v jejich hodnotovém systému, zanedbávají jej, opouštějí. „*Dítě se stává sirotkem - a to i když má své biologické rodiče.*“ (Dunovský, 1986, s. 20) U rodičů převažuje nezájem o dítě případně až hostilita (tzn. sklon k nepřátelským až agresivním impulsům s tendencí ublížit druhé osobě), což může vést k týrání, zneužívání nebo dokonce k fyzické likvidaci dítěte.

Autor také uvádí, že opačným problémem může být, když se *rodiče starají hyperprotektivně*, což znamená, že je dítěti věnována nadměrná pozornost a péče - riziko rozmazlení jedince, který nebude respektovat druhé, nebude schopen samostatnosti a nebude připraven pro budoucí samostatný život. Procházka na rozdíl od Krause odděluje funkci na výchovnou a socializační. Dodává, že: „*Efektivní socializace dětem postupně umožní přejít z rodinného prostředí do širšího světa a úspěšně se v něm orientovat.*“ (Procházka, 2012, s. 109) Přičemž výchovnou funkci chápe jako péči o děti, kdy jde o příležitost předat svým potomkům hodnoty a normy společensky uznávaného chování, vést je ke vzdělávání a také sebevýchově.

Funkce *emocionální* je pro zdravý vývoj dítěte nezastupitelná. Žádná jiná instituce nedokáže vytvořit citové zázemí, pocit lásky, jistoty a bezpečí jako rodina. Vedle již zmíněných pocitů je jedinci v rodině poskytnuta vzájemná důvěra, pomoc a podpora. V důsledku proměn však dochází v mnoha rodinách k plnění této funkce s velkými obtížemi či tuto funkci neplní vůbec. Důsledkem tohoto neplnění jsou citově deprivované děti, což se může projevovat psychickými poruchami a rizikovým chováním. Např. u některých mladistvých delikventů a agresorů je selhání této funkce a neuspokojení potřeb jedinců, jednou z příčin jejich selhání. (Kraus, 2015) Funkce, požadavky či nároky na rodinu mají v dnešní době vzrůstající tendenci. Následkem tohoto růstu je, že rodina není schopna plnit dostatečně své funkce. To má vliv na vývoj dítěte a uspokojování potřeb jednotlivých členů rodiny. Funkčností rodiny se zabývá ve své publikaci Dunovský (1986), který také založil diagnostickou metodu. Ta slouží k hodnocení funkčních schopností rodiny a má kapacitně plnit, pro dítě nezastupitelnou, socializačně - výchovnou funkci. Pro hodnocení poruchy rodiny jako celku vypracoval techniku založenou na osmi kritériích, jde o tzv. **Dotazník funkčnosti rodiny**.

Jedná se o **kritéria**:

- *Složení rodiny* – rozhodující je přítomnost pouze dvou generací (rodiče a děti), zda je rodina úplná či neúplná, doplněná nevlastním rodičem, náhradní či družská (partneři bez manželství) rodina.
- *Stabilita rodiny* – vyjadřuje vztahy mezi členy rodiny, především mezi rodiči. Zda jde o rodinu pevnou (bez významných problémů), narušenou (přítomnost konfliktů, které se však nedotýkají dítěte) či rozvrácenou (narušené vztahy vedoucí k rozpadu rodiny především rozvodem).
- *Sociálně-ekonomická situace* – může být velmi dobrá, dobrá, uspokojivá, špatná nebo velmi špatná. Tato situace je hodnocena podle věku a vzdělání rodičů, podle jejich zaměstnání, rodinného stavu, příjmu a bydlení.
- *Osobnost rodičů* – optimální je vyrovnaná osobnost rodičů s dobrou společenskou adaptací a bez problémů. Dále se může jednat o osobnost rodičů se závažnějšími odchylkami (např. chronické onemocnění). Posledním je patologický stav osobnosti rodičů, tento stav má závažné odchylky (např. vážné psychiatrické onemocnění).

- *Sourozenec/sourozenci* – jejich přítomnost je pozitivní socializační činitel, avšak pokud jde o zdravé a komunikující jedince. Rozlišuje se zde počet sourozenců, je-li dítě jedináček, zda jsou sourozenci postižení anebo žijí mimo rodinu.
- *Stav a vývoj dítěte* – zda tělesný a duševní vývoj dítěte odpovídá normě anebo je těžce narušený (např. vrozenými vadami).
- *Zájem rodičů o dítě* – znamená, jestli je mezi rodiči a dětmi pozitivní vztah. Zájem lze rozlišit na opravdový až uspokojující (dobré vztahy), formální zájem (bez skutečného obsahu), zájem nadměrný (nároky neodpovídající potřebám dítěte), nedostatečný (lhostejnost vůči dítěti) či nenávistný (nepřátelský postoj rodiče).
- *Péče rodičů o dítě* – velmi dobrá, uspokojivá, dostatečná, špatná, nedostatečná či traumatizující.

Rodiny jsou v dotazníku obodovány systémem tzv. trestných bodů, které se sčítají. Na základě těchto bodů autor rodiny rozdělil do **čtyř základních typů**. Je to rodina *funkční*, *problémová*, *dysfunkční* a *afunkční*. Toto dělení využívá i několik dalších autorů, jako například Procházka (2012), který popisuje tyto **typy rodiny z hlediska funkčnosti** následovně:

Funkční rodina je ta, ve které je zajištěn optimální vývoj jedince a je také zabezpečena socializace dítěte vhodným způsobem. U této funkce je také zmiňována kategorie – rodina *funkční s přechodnými problémy*. Tyto problémy se týkají krizových situací, se kterými se rodina může setkat v průběhu života (lze zařadit např. následky živelné pohromy). Podstatné je, že je rodina schopna, více či méně, řešit své problémy sama. *Problémová* rodina má výraznější poruchy některých (případně všech) svých funkcí, což má za následek ohrožení celého rodinného systému a vývoje dítěte.

Tento typ rodin není schopen problémy řešit samostatně a tak poruchy svých funkcí kompenzují pomocí zvenčí. V *dysfunkční* rodině se dlouhodobě vyskytují vážné poruchy některých (případně všech) funkcí. Bezprostředně tak ohrožují rodinu jako celek a zvláště vývoj dítěte. Rodina již není schopna zvládnout tyto poruchy sama a situace si žádá pomoc zvenčí. U tohoto typu rodiny je vhodné zvážit, zdali rodinu i nadále podporovat ve výchově dítěte či dítěti zajistit náhradní rodinnou péči. *Afunkční* rodina znamená, že již nejsou naplňovány základní úkoly rodiny a vývoj dítěte je zásadně poškozen či dokonce je dítě ohroženo.

V těchto typech rodin dochází k zanedbávání, týrání či zneužívání dětí. Jediným prospěšným řešením pro dítě je urychlené odebrání z rodiny a umístění do ochranné péče. (Procházka, 2012, s. 113, obdobně také Kraus 2015, s. 45) Holá (2014) poruchy rodiny rozděluje na dvě oblasti. Jde o oblast ekonomickou a mimoekonomickou. První zmíněná se především věnuje dopadům početných rodin a s tím i spojených nákladů na chod domácností. Dále také zmiňuje, že je zaznamenáván nárůst příjmových nerovností, což může vést k materiálním problémům. S tímto faktem je zmiňována druhá potencionálně ohrožená skupina a tou jsou osamocení rodiče. Druhá oblast, mimoekonomická, také zasahuje do funkčnosti rodiny. Ta je pro rodinu ohrožující především kvůli sociální nezralosti a nepřizpůsobivosti rodičů. Do této oblasti je také zařazena osobní nezralost, nižší socio-kulturní úroveň nebo nízké vzdělání rodičů.

Z výše uvedených charakteristik lze odvodit, že pokud rodina své funkce neplní, či je plní nedostatečně, má to negativní dopad na optimální vývoj dítěte v rodině. Pokud rodina neplní základní potřeby svých členů a převládají v ní rizikové faktory, lze ji označit jako **rodinu ohroženou**. V tomto případě je možný i rozpad rodiny. Společnost Median, s.r.o. přináší zajímavý výzkum konkrétního ohrožení a **problémových situací v rodinách**. Ve výzkumu bylo sledováno 21 problémových situací, sledoval se jejich výskyt, opakování a řešení. V závorkách jsou pro ilustraci uváděny procenta rodin, které byly celkem zasažené z běžné populace (5002 rodin s dítětem do 12 let) a rodin spolupracujících s neziskovými organizacemi (1421) – tzv. ohrožených rodin. Nejčastějšími problémovými situacemi, které v rodinách nastávají, jsou *rozchod s partnerem* (17 %) nebo *rozvod manželů* (15 %). Třetí nejčastější situací jsou *prospěchové problémy dítěte ve škole* (12 %), *dlouhodobé vážné problémy s chováním dítěte v domácnosti* (neposlouchá, dělá si, co chce – 11 %).

Další situací jsou *kázeňské problémy ve škole* (9 %), *problémy se šikanou ve škole* (8 %), *ztráta kamarádů ve škole* (8 %), *nekomunikující dítě s dospělými členy domácnosti* (6 %). Devátou situací *psychické násilí mezi dospělými v domácnosti* (5 %), *závislost dospělého člena domácnosti na alkoholu* (4 %), *fyzické násilí mezi dospělými členy domácnosti* (4 %), *problémy dítěte s cigaretami* (4 %), *záškoláctví dítěte* (3 %). Čtrnáctou pozici obsadila problémová situace – *jiná závislost dospělého* (např. hrací automaty – 3 %), následuje *fyzické násilí vůči dítěti* (2 %), *psychické násilí vůči dítěti* (2 %), *závislost dospělého člena domácnosti na drogách* (2 %), *kriminalita dospělého v domácnosti* (2 %), *pobyt dospělého člena domácnosti ve vězení* (2 %).

Předposlední situací jsou *problémy dítěte se zákonem* (1 %) a *pobyt dítěte ve výchovném zařízení* (1 %). Za zmínku také stojí vyzorovaná větší četnost výskytu závislosti dospělého na alkoholu v rodině s jedním biologickým rodičem (žijící s partnerem až o 7 % nebo i bez partnera o 4 %) oproti rodinám s oběma biologickými rodiči. Co se týká výchovy a výchovného stylu rodin s dětmi ve věku 7-12 let je z výsledků patrné, že nejliberálnější výchova je uplatňována u rodičů, kteří žijí bez partnera. (Median, s.r.o., 2016)

V souvislosti s problémovými situacemi je vhodné uvést i označení **mnohoproblémová rodina**. Matoušek et al. (2005) ve své publikaci uvádějí, že mnohoproblémová rodina neboli „*multiproblem family*“, je ta rodina, která dlouhodobě řeší více než jeden problém. Soubor problémů se týká různých sfér rodinného života, přičemž rodina je sama nedokáže řešit či využít stávajících sociálních služeb. „*Tato rodina má vážné těžkosti ve více sférách svého fungování, jako je bydlení, finance, výchova dětí, partnerské vztahy, vztahy k členům širší rodiny, vztahy k institucím, konflikty se zákonem, nemoci, závislosti.*“ (Matoušek a Pazlarová, 2014a, s. 18) Autoři také dále zmiňují, že jsou tyto rodiny v literatuře označovány jako rodiny se zvláštními potřebami a je u nich více pravděpodobné, že se u nich objeví projevy sociálního selhání. Vývoj dítěte je v této rodině ohrožen, ohrožení však může platit i pro dospělé. Normální rodina je obtížně definovatelná a pro celou populaci v ČR jsou zjistitelné jen některé znaky rodinného chování. Dostatečně dobře fungující rodina je ideálem, k němuž směřuje podpora rodiny. Psychoterapeutka Insoo Kim Berg (2013) hovoří o tzv. multiproblémových rodinách v souvislosti s dlouhodobou nezaměstnaností, častými změnami zaměstnání, záškoláctvím, manželskými konflikty či tělesnými a duševními onemocněními. Jsou zde zahrnuty i témata delikventního chování, nízkého vzdělání, nestabilních vztahů, závislostí atd.

Tickellm (2012) uvádí charakteristické problémy v tzv. multiproblémové rodině v Anglii. Mezi problémy řadí, že nikdo ze členů rodiny nepracuje, rodina má nevyhovující bydlení, žádný z rodičů nemá kvalifikaci, matka má problémy s duševním zdravím, jeden z rodičů je dlouhodobě nemocný či postižený, rodina žije s nízkými příjmy a poslední charakteristikou je, že si rodina nemůže dovolit koupit si potřebné množství potravin a oblečení.

Rodiny, které mají více problémů (mnohoproblémové rodiny) se mohou ocitnout v ohrožení. To se především týká dítěte v rodině, když nejsou naplňovány jeho potřeby, či jsou naplňovány nedostatečně.

Studie zpracovaná v rámci 7. Rámcového programu Evropské unie (EU) upozorňuje na sedm hlavních dimenzí ohrožení dnešních rodin v zemích Evropy, platných i pro Českou republiku. Mynarska a kol. (2015) přichází s výsledky ze studie o zranitelnosti rodin.

Oblasti zranitelnosti – **sedm dimenzí ohrožení rodin:**

1. Ekonomická nejistota a potíže, nestabilita, chudoba, strach z budoucnosti, nízká životní úroveň a nedostačující bydlení.
2. Sociální vyloučení, nedostatek sociálních sítí – zdrojů (rodina, přátelé).
3. Nesouhlas se společností, stigmatizace, diskriminace ze strany institucí.
4. Stres, časový tlak, přetížení a přepracování (zejména v souvislosti se zaměstnáním) a následné důsledky – zdravotní problémy, deprese, úzkosti, problémy s chováním a výchovou dětí.
5. Absence rodinné stability, riziko rozvodu (které je obtížné pro děti, které si mohou odnést traumatické zážitky např. z bojů mezi rodiči).
6. Zdravotní problémy, zejména zdravotní postižení.
7. Alkohol a násilí.

Ze studie dále vychází, že těmito oblastmi jsou některé typy rodiny „*více ohroženy*“. Téměř jednomyslně byli osamělí rodiče uvedeni jako nejzranitelnější. Dále se také více zmiňovaly velké rodiny s mnoha dětmi, sirotci či adoptivní/pěstounské rodiny, rodiny migrantů a rodiny, kde je dítě se zdravotním postižením. Navrhovaná opatření by měla zabránit frustraci a neefektivnosti mezi rodiči. Dle studie je nutné snižování nezaměstnanosti a nerovnosti v příjmech, především kvůli možnému negativnímu budoucímu vývoji. Mimo tato opatření by měla EU podporovat integraci současných a budoucích přistěhovalců zejména za účelem zachování sociální soudržnosti.

Rodiny, které jsou zasažené poruchami funkcí, se stávají rodinami tzv. ohroženými. Nedostatečná péče o vývoj dítěte vede k jeho ohrožení. Poruchám funkcí rodiny se věnuje tzv. sanace rodiny, které je věnována pozornost ve čtvrté kapitole této práce. Rodinné potíže mohou mít spoustu podob. Může se také jednat o patologické jevy vyskytující se v rodině, jako je výše zmíněné násilí, alkohol a případně další omamné látky. Ohrožení rodiny také znamená, že v ní dochází k určitým poruchám, především k poruchám funkcí.

Tyto poruchy jsou charakterizovány jako nejruznější situace, kdy nejsou plněny základní funkce rodiny, či jsou plněny jen v malé míře. Má-li rodina naplňovat své funkce, je nezbytné, aby rodiče měli jisté kompetence. Jde např. o kompetence k zabezpečení příjmů a znalosti hospodaření s nimi, zajištění vhodného bydlení pro rodinu a také uspokojování dalších potřeb členů rodiny. Výchova, rodičovská péče, rodičovství a potřeby dětí budou tématy následující kapitoly.

2. Výchova, rodičovství a potřeby dětí

Tato kapitola se zabývá výchovou, která již byla v této práci výše zmíněna u funkcí rodiny. Výchova se úzce váže především k socializačně-výchovné funkci rodiny. V této kapitole je výchova zaměřena více na postavu rodiče a na jeho roli ve výchovném procesu. K výchově neodmyslitelně patří také socializace jedince, která je zde také okrajově charakterizována. Dále se tato část práce věnuje rodičovství, výchovným předpokladům, rodičovské odpovědnosti a rodičovským kompetencím. Závěr kapitoly přináší pohled na potřeby jednotlivce, nejprve z obecného pohledu a poté se zaměřením na potřeby dětí. V této kapitole je také charakterizována deprivace dětí, jako následek neplnění jejich potřeb.

2.1. Výchova v rodině

„Výchova se jeví jako regulování, záměrné a cílené vstupování do celoživotního procesu zespolenšťování jedince, probíhající v jistém konkrétním kulturně společenském systému.“ (Kraus, 2001, s. 41) Výchova je tedy proces, který se podílí na utváření osobnosti dítěte. Odvíjí se od jeho postavení ve společnosti a od očekávaného chování. Dříve byla výchova přenášena z generace na generaci a vzájemně se od sebe téměř nelišila. Dbalo se také především na poslušnost. Kuchařová (2019) popisuje, že dříve rodina plnila především funkci politickou a ekonomickou avšak nyní již prioritně poskytuje emoční jistotu, oporu a ochranu v tomto náročném světě. Dále autorka zmiňuje oddalování přechodu dospělosti a s tím spojené prodlužování dětství a dospívání. A také sílí odlišné generační pohledy na výchovu v rodině.

Výchova v rodině neboli rodinná výchova poskytuje dítěti prvotní seznámení s kulturními vzorci (tj. normy chování v dané společnosti). Dochází k přenosu myšlení a ctění norem, které jsou ve společnosti označovány jako mravy, tradice či zvyklosti. Dítě se je učí respektovat a v optimálním případě by měli rodiče vyžadovat jejich dodržování. (Lašek a Loudová, 2013) Výchova dětí je jednou z oblastí, ve které potřebují rodiny s ohroženým dítětem podpořit.

Procházka (2012) uvádí následující **styly výchovy**: *autoritářská* výchova (četné příkazy a rozkazy, vypětí při neplnění), *volná* výchova (neboli liberální – je opakem autoritářské, dítě je zde vnímáno jako samostatná osobnost), *demokratická* výchova (snaha o harmonii mezi nároky, požadavky a svobodou s podporou dítěte).

V současné době se někdy stává, že rodina přesouvá odpovědnost za výchovu na jinou instituci, nejčastěji na školu. Rodina očekává, že profesionální přístup pedagogů napraví jejich výchovné chyby. Těmito chybami se rozumí, **nevhodné přístupy ve výchově**. Jsou to: velmi *liberální* přístupy (dítěti je vše dovoleno), *hýčkájící* dítě (je rozmazlováno) přes *perfekcionista* přístup (rodiče dítě detailně usměrňují), *hypochondrizující* (nepřiměřené obavy o dítě) až po *autoritativní* (dítě musí plnit příkazy). Jako **optimální** je spatřován přístup *demokratický*, který je založený především na vztahu partnerském a je v něm umožněna diskuse. (Kraus, 2014, s. 83) Rodina by měla plnit určité výchovné funkce ve vztahu ke společnosti. Pro představu lze uvést následujících pět **funkcí výchovy**:

- *Translačně-transformační* – přenos a obohacování kultury.
- *Komunikačně-kooperativní* – zasahuje do mezilidských vztahů a zkvalitňuje je.
- *Socializační funkce* – prohlubuje a kvalitně posunuje socializační proces.
- *Kultivační* – plněna v procesu vzdělávání – přijímání a zhodnocení informací.
- *Ekonomicko-kvalifikační* – vytváří předpoklady pro další rozvoj hospodářství – kvalifikovaná pracovní síla a zlepšení kvality a organizace výroby.

(Kraus, 2001, s. 42)

Vztah mezi společností a výchovou se prolíná ve všech zmíněných funkcích výchovy. Tento vztah také úzce souvisí se **socializací jedince**. „*Socializaci osobnosti definujeme jako proces utváření a vývoje člověka působením sociálních vlivů a jeho vlastních aktivit, kterými na tyto sociální vlivy odpovídá: vyrovnává se s nimi, podléhá jim či je tvořivě zvládá.*“ (Helus, 2015, s. 107) Socializace je ovlivňována prostředím, avšak nejde pouze o přizpůsobení se jedince vlivům daného prostředí. Jsou zde také zohledněny i potřeby jednotlivce. Sociální učení je základem všech mechanismů v procesu socializace. Jedná se například o nápodobu či působení výchovných vzorů.

Rodiče jsou hlavními socializačními činiteli a hrají důležitou roli při ovlivňování vývoje dítěte, a to se netýká pouze jejich útlého věku, nýbrž i dospívání a prakticky celého života. Vondroušová (2015) popisuje, jak **vliv rodičů** ovlivňuje celkový rozvoj dětí. Interpretuje také výsledky různých výzkumů, ve kterých vyšlo najevo, že rodiče mají největší vliv na své děti do 11 let. Potom tuto roli přebírají vrstevníci. Rodiče se ocitají v pozici **životních vzorů dětí**, které od nich přebírají základní návyky a tradice. Výsledky šetření vzorů současných dětí (z výzkumu, který probíhal na PdF UHK v roce 2009) ukázaly, že více než třetina dětí se automaticky orientovala na osoby svých rodičů (Stašová et al., 2015), což jen potvrzuje, že rodiče jsou významnými činiteli ve vývoji dětí. Pro fungování jedince ve společnosti je tedy rodina základním prvkem. Rodiče zajišťují vhodné podmínky pro optimální rozvoj dítěte a poskytují mu náležitou péči. Avšak ne vždy rodina dokáže plnit své funkce, tak jak bylo vysvětleno v první kapitole této práce.

Doporučení pro obstojnou výchovu v 21. století je charakterizováno podle Langmeiera a Krejčířové tak, že by výchova měla směřovat k integraci osobnosti jedince, jeho samostatnosti, otevřenosti, tvořivosti a schopnosti iniciativy. Dále by se také měla zaměřovat na rozvoj kritického myšlení, na odpovědnost, citlivost a snášenlivost, což úzce souvisí i s morálkou jedince. (Kuchařová, 2019, s. 164) S výchovou jsou neodmyslitelně spjaty i **role v rodině**. V tradiční rodině byly role a povinnosti především rozděleny manželům, tedy muži a ženě. Muž zabezpečoval rodinu po materiální stránce a žena měla za úkol rodit děti a starat se o domácnost a celou rodinu.

Muž měl právo rozhodovat o financích, trávení volného času a investicích. Měl svobodu pohybu a jeho identita byla spojená hlavně s odpovědností a fyzickou silou. Od ženy se očekávalo, že se bude podřizovat muži a že se bude starat o domácnost. Vyžadovala se od ní věrnost a tolerance. Identita ženy byla spojena s oddaností, obětavostí a emocionalitou. (Holá et al. 2014) Tradiční model rozdělení rolí v rodině je však nyní odmítán. Současné partnerství (manželství) a s tím spojené role v rodině, jsou nezávislé na pohlaví jedince. Jedinci také méně často chtějí obětovat svou osobní identitu pro blaho rodinného soužití. Proměna rodičovských rolí je spojena s potřebou seberealizace rodičů. Ti hodně pracují a dětem svou nepřítomnost kompenzují hmotnými dary. Často však zapomínají pečovat o vzájemné vztahy.

V současné době je fenoménem života dospělých dětí setrvávat v původních rodinách. Nespěchají do trvalých svazků a mnohdy jsou svým způsobem závislí na rodičích. S tím se pojí také objevovaný prvek nezralosti mladých lidí. Dalším současným problémem je mizející faktor prarodičů ve vícegenerační domácnosti. Přirozený rodičovský instinkt je v současné době v mnoha rodinách ochromen. Především kvůli strachu z neúspěchu při výchově. (Boková, 2011) Hlavním výchovným prvkem ve vývoji dítěte je rodič, proto je následující část práce věnována rodičovství, rodičovské péči, odpovědnosti a kompetencím.

2.2. Rodičovství - péče, odpovědnost a kompetence rodiče

K rodině, rodinnému soužití či výchově neodmyslitelně patří také termín rodičovství, které lze charakterizovat jako pouto dospělého jedince s dítětem. Matoušek a Pazlarová (2014a) pokládají rodičovské pouto za významnější než partnerství. Biologické rodičovství je nezrušitelné a tak je na rozdíl od pouta partnerského definitivní. Avšak připouští i výjimečné případy s ohledem na možnou adoptivní péči a z hlediska rodičovských práv upozorňují i na situaci, kdy je dítě v péči ústavního zařízení. I přes znatelné změny v reprodukčním chování je stále ideálem většiny obyvatel České republiky, z hlediska počtu dětí, model **dvoudětné rodiny**. Centrum pro výzkum veřejného mínění v roce 2016 přichází s výsledky svého šetření. Dotazovaní čeští občané považují za ideální mít dvě děti. Uvedlo to 69 % dotazovaných, rodinu se třemi dětmi označilo 16 % respondentů a pouze 2 % zastává názor, že je ideální mít 4 a více dětí. 9 % oslovených se nejvíce zamlouvá vize rodiny s jedináčkem. (CVVM, 2016) Jak již bylo zmíněno v předchozí kapitole, rodiny s větším počtem dětí jsou více zranitelné v určitých oblastech. Jsou to například finanční a bytové podmínky, vzdělávání dětí či zaměstnanost.

S počtem dětí v rodině může také souviset i míra rodičovské péče směrem k dítěti. „*Rodičovská péče je soubor činností nutných k tomu, aby byl z dítěte vychován odpovědný a zralý dospělý člověk.*“ (Matoušek, 2016, s. 176) Rodičovskou péčí však není myšleno pouhé vychovávání, ale vše, co je nezbytné pro úspěšný vývoj jedince. Jsou to také pozitivní vztahy mezi členy rodiny, vnější faktory apod.

Základními **předpoklady pro kvalitní rodičovskou péči** jsou: *zajištění fyziologických potřeb* dítěte, vytvoření *stabilního prostředí*, které bude dítě podporovat, *láskyplný vztah* pečující osoby, schopnost *stanovovat dítěti hranice* bez použití tělesných trestů či dobrá *vědomost* o tom, co dítě podniká v době, kdy není v kontaktu s rodičem. (Matoušek, 2016) Děti, které vyrůstají v prostředí, kde jim není poskytována kvalitní rodičovská péče, mívají nedostatek emoční podpory, nejsou respektované a nejsou přijímané takové, jaké jsou. Některé děti vyrůstají s pocitem, že nenaplňují představy svých rodičů.

Pokud děti vyrůstají v prostředí vnitřní svobody a jejich vývoj není poznamenán vnitřními konflikty, jsou rodiče schopni nastavit hranice ve výchově. To ve svém důsledku upevňuje emoční stabilitu dětí a schopnost mít zdravé sociální vztahy. (Boková, 2011) Dítě vnímá rodinnou atmosféru především přes chování matky, v teorii agresivního chování je upozorňováno na fakt, že jeden z nejagresivnějších typů chování není křik ani vyhrožování, ale mlčení. Dítě by tedy mělo vnímat co se v rodině děje a dokázat číst v neverbálním projevu rodičů. Neznamená to však, že by mělo být vystaveno všemu, co rodiče řeší. Správně ale také není „*nehádat se před dětmi*“, protože dítě dokáže zmást chování rodičů po hádce. (Matějček a Dytrych, 2002) Rodičovské chování má být instinktivní, vrozeného charakteru, avšak ovlivňuje jej svými vlivy i kultura. Děti jsou schopny rodičovského chování zhruba od devíti let věku. Rodičovské chování je spojeno s dětskou zkušeností a u mnohých lidí je závislé i na stavu partnerského života. (Matoušek a Pazlarová, 2014a) Jak již bylo zmíněno výše, rodina plní určité funkce a některé jsou pro vývoj jedince nezastupitelné. Jedná se především o emocionální funkci, proto je rodina pro dítě velmi důležitá. Pokud je dítě umístěno v ústavním zařízení, působí na něj několik nepříznivých vlivů.

Podle Mulheirové, Browna a kol. (2007) jsou nepříznivé účinky dlouhodobého pobytu v ústavním zařízení silnější v nižším věku dítěte. Pouhé tři měsíce strávené v ústavním zařízení představují pro malé děti trauma s dlouhodobými následky. Ač jsou instituce pro ústavní péči dětí zakládány s dobrými úmysly, není to nejlepší způsob jak se o ně postarat. Výzkumy ukazují, že forma péče o děti založená na principu rodiny a komunity dokáže s větší pravděpodobností uspokojit potřeby dětí. Také je dokázáno, že je deinstitutionalizace v řadě zemí prospěšná nejen dětem a rodinám, ale také celé společnosti.

Každý rodič má jisté **výchovné předpoklady**, kterými je schopen realizovat výchovu dítěte. Od těchto předpokladů lze vyvodit následující vybraná základní kritéria, která jsou zde pro ilustraci uvedena. Jedná se o:

- *Osobnost rodiče*, který by měl být pro dítě vzorem ke zdravému vývoji osobnosti.
- *Vztah rodiče k dítěti*, jinak řečeno, jeho láska k němu. Je podmínkou pro optimální vývoj a uspokojování potřeb.
- *Charakter, morálka a struktura mravních norem* rodiče, které zabezpečují dobrý vzor pro formování jedince.
- *Vzor pro vytvoření sociální, zejména sexuální role*, je důležité především pro přijetí dané role jedince ve společnosti. (Bakalář, 1993)

Z psychologického pohledu se dítě nevyvíjí pouze ve vzájemném vztahu s matkou. Jde o vztahový trojúhelník mezi dítětem, otcem a matkou. Čím déle tento trojúhelník funguje, tím je lépe rozvíjeno dítě. Oproti dřívějším dobám jsou nyní otcové daleko více zainteresovaní do výchovy dětí. (Kuchařová 2019) Dále jsou schopnosti i dovednosti rodičů a ochota pečovat o dítě, resp. vychovávat ho, vztahovány k rodičovské odpovědnosti. Také jsou v této části diplomové práce přiblíženy termíny rodičovská kompetence a poruchy rodičovství. **Rodičovská odpovědnost** je zakotvena v českém právním řádu, konkrétně v Občanském zákoníku č. 89/2012 Sb. v § 865 až § 874. V legislativě jsou rodičovské odpovědnosti a povinnosti kladeny před rodičovská práva. Rodičovskou odpovědnost dle legislativy lze chápat jako: „*souhrn práv a povinností rodičů při péči o nezletilé dítě zahrnující péči o zdraví, tělesný, rozumový, citový a mravní vývoj.*“ Při výkonu těchto práv a povinností jsou rodiče nadále povinni vykonávat nad dítětem dohled odpovídající jeho stupni vývoje, chránit zájmy dítěte, a také používat výchovné prostředky, které neohrožují zdraví dítěte, či jeho důstojnost. Rodiče jsou dále povinni spravovat jmění nezletilého dítěte. To je však schopno vytvořit si vlastní názor na opatření, která se ho týkají, a má právo na svobodné vyjádření k rozhodnutí rodičů. (Matoušek, 2016, s. 176) Trestní právo také vymezuje určité rodičovské povinnosti plynoucí z ochrany dítěte. Pokud rodič zanedbává povinnou výživu, dopouští se tím trestného činu dle Zákona č. 94/1963 Sb., o rodině. Obsahem této vyživovací povinnosti je i zajištění patřičného bydlení.

Tento trest lze také dle zákona uložit i rodičům za pasivní projevy (např. nedostatečná výživa, ošacení, péče, dohled, nenavštívení lékaře v situaci, která to vyžaduje apod.). U posouzení je důležité, zda z toho mohou plynout nějaké následky pro nepříznivý vývoj dítěte. (Bechyňová, 2011) K rodičovské odpovědnosti se vážou i rodičovské kompetence, které však nejsou v odborné literatuře dostatečně ukotveny. V publikacích jsou také nazývány jako rodičovské dovednosti. Kompetence jsou spojovány s naplňováním funkcí rodiny. Rodičovské kompetence by měly naplňovat základní a vývojové potřeby dítěte a jeho výchovu.

Rodičovské kompetence jsou schopnosti a dovednosti rodičů, které dítěti umožňují optimální vývoj. Znamená to, že jsou rodiče sami nebo s podporou schopni uspokojovat potřeby dítěte a také umožňují rozvoj jeho potenciálu. Zásah do rodiny by měl být přiměřený a měl by respektovat úroveň rodičovských kompetencí. Je zde také snaha zachovat autonomii rodiny. (MPSV, 2019) **Rodičovství** má své formální a obsahové stránky, které se dají porovnat s vymezením rodičovských kompetencí. *Formální* stránka zahrnuje praktické a sociální zázemí rodiny (např. dlouhodobé bydlení, zajištění dostatečného příjmu, dodržování pořádku v domácnosti, umořování dluhů pomocí splátkových kalendářů či zajištění volnočasových aktivit pro děti atd.). *Obsahová* stránka rodičovství se především zaměřuje na vztah rodičů a dětí (např. se jedná se o výchovné schopnosti, náhled na situaci, pochopení, systém pochval a trestů v rodině a také možnosti změn apod.). (Bechyňová, 2011)

Vztahy v rodině jsou velmi důležité pro dítě, pokud jsou pozitivního charakteru, dítě se může cítit bezpečně a je pro něj tedy snazší pochopit potřeby druhých lidí a být ohleduplný. Rodinné zázemí také potvrzuje jistotu sdílení situací z každodenního života či rodinných rituálů, čímž jsou členové spojováni a vytváří tak rodinnou historii. To pak může být i zdrojem zážitků. (Vágnerová, 2005) Většinu základních institutů rodinných vztahů upravuje Zákon o rodině č. 94/1963 Sb., ve znění pozdějších předpisů. V tomto zákoně je mimo jiné stanoveno, že soud může v zájmu řádné výchovy uložit výchovná opatření, která v důsledku omezují výkon rodičovských práv. Tyto opatření jsou ukládána ve chvíli, kdy preventivní poradenská doporučení nevedla ke zlepšení situace.

Rodičovská zodpovědnost může být také omezena výchovnými opatřeními soudu. Jedná se o napomenutí, omezení či dohled. Což jsou opatření, která mohou účinně posilovat preventivní poradenská doporučení. V případech, kdy je výchova dítěte ohrožena či vážně narušena mohou být nařízena následující opatření: svěření dítěte do výchovy jiné fyzické osoby než rodiče, předběžné opatření, pěstounská péče, ústavní výchova či ochranná výchova. (Bechyňová, 2011 s. 46)

Poruchy rodičovství

Rodič, který není schopen se dostatečně postarat o dítě, trvale anebo vzhledem k aktuální nenadálé situaci, své dítě zanedbává. Rodiče, jenž neberou ohledy na aktuální stav a potřeby dítěte, způsobují rozladění dítěte. Je zde také určitá pravděpodobnost, že tato reakce může vyvolat i další negativní projevy zacházení s dítětem.

Charakteristiky typické pro *zanedbávající rodiny*:

- je méně soudržná
- jedinci méně vyjadřují své pocity (ve slovech)
- mají sníženou schopnost řešit konflikty
- špatně zvládají provoz domácnosti, fungování je chaotické
- mají více zdravotních problémů
- chybí jim vedení (rodinná autorita)

Důležitá je podpora rodinné soudržnosti cílenou prací s rodiči. Ta však závisí na jejich schopnostech, jako je například hra s dětmi, plánování aktivit a trávení volného času. K fungování domácnosti je doporučováno osvojit si pravidla demokratického vedení a participaci rodiny na tvoření plánů a povinností. K řešení konfliktů je efektivní nacvičovat konfliktní a jinak problémové situace. Rozvoj komunikačních technik je vhodné podporovat nasloucháním. (Matoušek a Pazlarová, 2014a) Zanedbávána může být nejen fyzická péče o dítě, ale i jeho rozumový a citový vývoj. Nedostatečná péče o dítě je chápána jako nenaplňování jeho potřeb a zanedbávání. Někdy v rodinách dochází i k agresivnímu či jinak patologickému chování rodičů k dítěti. Může se jednat o fyzické i psychické týrání či sexuální zneužívání. Komplexně jsou tyto projevy pojmenovány jako **syndrom CAN**, tedy syndrom týraného, zanedbávaného a zneužívaného dítěte.

Zneužívání nemusí být jen ve smyslu sexuálním, ale také ekonomickém (jako je např. dětská práce) či kriminálním (navádění dítěte ke kriminálnímu chování). (Matoušek a Pazlarová 2014b) Podle zdravotní komise Rady Evropy z roku 1992 syndrom CAN zahrnuje: psychické a fyzické týrání, sexuální zneužívání, zanedbávání, šikanování, systémové týrání, sekundární viktimizace a Münchhausenův syndrom by proxy. Společným jmenovatelem těchto jevů je, že se dítěti ubližuje, trpí psychicky či fyzicky a je ohrožován jeho vývoj. (Hubáčková, 2018, [online]) Pokud rodič nebere ohledy na potřeby dítěte, má to negativní dopad na jeho další vývoj. Potřebám (především dětí) se věnuje následující kapitola.

2.3. Potřeby

Má-li být dítě optimálně rozvíjeno, je nezbytné, aby byly uspokojovány jeho základní potřeby. Matějček popisuje, že dítě potřebuje dospělého vychovatele, který k němu má vřelý citový vztah. Aby rodiče dokázali o dítě pečovat, musí být na dítěti něco, co uspokojuje jejich životní **potřeby**. A tyto potřeby musí být přítomny dříve, než se dítě narodí, aby se na něj rodiče těšili.

Jedná se o potřebu *stimulace*, která vede jedince k činnosti. Další potřebou je *učení*, čímž jedinec získává zkušenosti. Třetí potřebou je *bezpečí a jistota*, která je dána citovými vztahy. Tyto jistoty dávají především rodiče svým dětem. Následující potřeba *společenského uznání* je spojena s vědomím vlastní hodnoty a je důležitá pro sebevědomí. Rodičovská odpovědnost a povinnosti rodičům zvyšují tuto hodnotu. Zde také dochází k uvědomění, že nejen děti potřebují rodiče, ale že také rodiče potřebují děti. S tím je však také spojený strach o to, že by rodiče mohli své děti ztratit. Poslední potřebou je *otevřená budoucnost*, jedná se o typicky lidskou potřebu, kdy člověk neustále potřebuje nějakou perspektivu před sebou, aby mohl pracovat a plodně žít. (Matějček, 2017) Podle Pessa (2009) je první a hlavní významnou potřebou „*dospět*“ ve zralého člověka, který je šťastný. K tomu, aby člověk dospěl, potřebuje mít naplněných pět základních potřeb. Ty však musí být naplněny ve správný čas, správnými lidmi a vhodným způsobem. Jedná se o potřeby – místa, syčení, podpory, ochrany a mezí (limitů).

Rozdělení potřeb dle Pessa Boyden System Psychomotor (psychoterapeutická metoda dle Alberta Pessa) je v této práci záměrně zvoleno, neboť výše zmíněné potřeby se promítají ve výzkumném šetření a rodiny s ohroženým dítětem často nedokážou samy zabezpečit tyto potřeby.

Práce si klade za cíl přinést vhled do problematiky potřeb, a tak je nezbytné zmínit pravděpodobně nejznámější **teorii potřeb** od amerického psychologa **Abrahama H. Maslowa**. Tento koncept je nazýván *Maslowova pyramida potřeb* a je založen na předpokladu, že nejprve musí být naplněny nižší potřeby (které jsou v jeho schématu pyramidy na nejspodnější úrovni) a až teprve poté lze uspokojovat potřeby vyšší. Maslow řadí na nejspodnější úroveň potřeby fyziologické, na další úrovni jsou zastoupeny potřeby bezpečí a jistoty, po nich následují potřeby sounáležitosti, lásky a přijetí, další jsou potřeby úcty a uznání a na vrcholu pyramidy je potřeba seberealizace. Tento koncept se opírá o originální teorii lidské motivace. Podle ní se člověk neustále snaží uspokojovat své motivační pohnutky. Když je jedna uspokojena, nahradí ji potřeba jiná. Pořadí motivů a pohnutek však není nahodilé, jsou hierarchicky uspořádány a jsou definovány mírou naléhavosti. Pokud se současně dožadují uspokojení dvě jakékoliv pohnutky, prioritní je ta, která je z biologického hlediska naléhavější. „*Skutečnost, že se vyšší pohnutky neprojeví tak univerzálně jako pronikavější potřeby hladu, žízně a podobně, ještě neznamená, že jsou pouze sekundární a odvozené, znamená to jen, že jsou méně prepotentní.*“ (Maslow, 2014, s. 11) Autor dále uvádí, že projev jakékoli pohnutky (i základní, jako je hlad či potřeba bezpečí) předpokládá, že již byly uspokojeny všechny potřeby, které jsou více prioritní.

S tím souvisí i Maslowova teorie vyšších lidských motivů, jako je krása, láska, spravedlnost, laskavost, sebeúcta, které do té doby byly označovány jako sekundární, protože se neprojevovaly u všech lidí. Maslow však přinesl tvrzení, že jsou tyto motivy člověku přirozené, avšak jejich uspokojení je také závislé na tom, zda již byly uspokojeny potřeby naléhavější. Autor také dodává, že tyto potřeby byly zakořeněné v jádru lidské přirozenosti celou dobu, ale byly zastiňovány biologicky naléhavějšími potřebami. (Maslow, 2014) Nyní se tato diplomová práce zaměří na charakteristiku **potřeb dětí**. Především podle Matějčka, který je řazen mezi profesionály s dlouholetou tradicí v práci s rodinou. Níže jsou uvedeny potřeby dětí v psychologickém pojetí.

Co potřebuje malé dítě? Na tuto otázku Matějček odpovídá, že mnoho věcí, ale ze všeho nejvíce potřebuje jistotu ve vztazích ke „svým“ lidem. Těmito lidmi jsou myšleni rodiče či jiní jedinci z nejužšího okolí dítěte. Tento citový vztah se zakládá na tom, že tito lidé jedinci (dítěti) zajišťují pocit bezpečí a jistoty, nikoliv jen uspokojení základní potřeby (jako je např. krmení). Podle autora je rozhodující psychologické rodičovství, které je: „*založené na vnitřním, psychickém, citovém přijetí dítěte, a nikoliv jen biologické rodičovství, pokud by nebylo založeno na něčem víc než pouhém potvrzení z nemocnice.*“ (Matějček, 2015, s. 15) Pokud biologické rodičovství nevystupí v psychologické, nastává situace, kdy se vlastní rodiče o své potomky nechtějí starat, opustí je, či je nedovedou přijmout. V těchto případech nastupují náhradní ne-biologičtí rodiče v rámci náhradní rodinné péče.

Matějčkovu **pojetí potřeb dítěte** zahrnuje potřebu přiměřené stimulace, smysluplného světa, životní jistoty, pozitivní identity a otevřené budoucnosti. První zmíněná *potřeba přiměřené stimulace* je chápána jako dostatečný přísun podnětů z vnějšího světa, které jsou v náležitě kvalitě. Tyto podněty by však měly být proměnlivé v čase, aby u dítěte nedocházelo ke stereotypu. Další je *potřeba smysluplného světa*, ve kterém je nutný určitý řád ve věcech, vztazích a jsou zde zahrnuty i podmínky ke zkušenostnímu učení. Toto učení je důležité kvůli zvládnutí běžných situací. *Potřeba životní jistoty* je zajišťována nejbližší formou lásky a citového bezpečí. *Potřeba pozitivní identity* je důležitá pro rozvíjení „*vlastního já*“ jakožto svébytné osobnosti. Lze také říci, že je to potřeba najít si své vlastní místo v dané společnosti. Poslední potřebou je *otevřená budoucnost*, která určuje smysl života jedince a jeho životní optimismus. Tato potřeba je životní perspektivou - když je budoucnost zavřená, znamená to pro jedince nicotu, útlum a zoufalství. (Matějček, 2016)

Organizace Lumos přináší praktického průvodce **vyhodnocování potřeb dětí**. Autoři Racek, Solařová a Svobodová (2014) se v tomto průvodci věnují vyhodnocování potřeb dětí, které jsou děleny do tří oblastí, jedná se o: vývojové potřeby dítěte, rodičovskou kapacitu a rodinu a prostředí. První oblastí jsou *vývojové potřeby dítěte*, kam řadí zdraví, učení, emoční vývoj, chování, rodinné a sociální vztahy, identitu, sociální prezentaci, samostatnost a sebeobsluhu. Druhou oblastí je *rodičovská kapacita*, která zahrnuje základní péči, zajištění bezpečí a ochrany, citovou vřelost, stimulaci a podněty, vedení, hranice a také stabilitu.

Poslední oblastí je *rodina a prostředí*, ve které je rodinná historie, její fungování, širší rodina, bydlení, zaměstnání, finanční situace, sociální začlenění rodiny a komunitní zdroje. Celé vyhodnocování je zaměřené na dítě, které je centrálním prvkem. Znamená to tedy, že je nutné brát ohled na názor dítěte a pochopit jeho přání a pocity. Při vyhodnocování potřeb dítěte je důležité dbát především na jeho bezpečí. Výše zmíněného průvodce využívají jako jeden z nástrojů, pracovníci sociálně-právní ochrany dítěte k vyhodnocení situace dítěte a jeho rodiny.

Pemová a Ptáček (2012) upozorňují na zajišťování potřeb dítěte ve smyslu odebrání dítěte z nefunkčního prostředí orgánem sociálně-právní ochrany dětí. Přichází s názorem, že i když je odebrání dítěte bezpochyby nevyhnutelné, je klíčové zohlednit, do jakého prostředí je dítě umístěno. Především s ohledem na naplňování jeho potřeb včetně těch emocionálních. Prostor, ve kterém je dítě umístěno, by mělo být stabilní, aby dokázalo zabezpečit optimální dlouhodobý vývoj dítěte. Také upozorňují na riziko, že se děti mohou stát v náhradním výchovném prostředí obětí týrání, zneužívání či zanedbávání. Autoři zdůrazňují i negativní vliv citové deprivace. Sociálně-právní ochrana dítěte bude věnována následující kapitola, především v souvislosti s ochranou dítěte. Jak již bylo uvedeno, funkce rodiny slouží k zajišťování potřeb a zájmů členů rodiny, zejména se to týká potřeb dětí, které již byly také zmíněny. Teoriemi potřeb dětí se zabývají nejen psychologové, ale také další odborníci jako jsou například sociální pracovníci. Z psychologického hlediska lze konstatovat, že pokud nejsou potřeby naplňovány, vede to k deprivaci dětí. Vágnerová definuje deprivaci jako stav: „*kdy některá z objektivně významných potřeb, biologických i psychických, není uspokojována v dostatečné míře, přiměřeným způsobem a po dostatečně dlouhou dobu.*“ (Vágnerová, 2012, s. 53)

Matějček (2005) deprivaci chápe jako psychické strádání dítěte, které vede k narušení rovnováhy duševního vývoje. Formuloval také zásady možného řešení. První zásadou je s větším pochopením a uvědoměním respektovat základní potřeby dítěte. Další je zásada dostávání přiměřených podnětů smyslových i citových. Jako třetí zásadu uvádí nové hodnocení významu rodiny pro vývoj dítěte, předposlední zásada se týká hodnocení individuálních rozdílů ve vývoji dětí za deprivčních podmínek. Pátou a poslední zásadou je potřeba základního souladu v tendencích vyvíjejícího se dítěte a vyvíjející se společnosti.

Deprivaci dítěte dává Matějček do spojitosti i mimo jiné s ústavní péčí. Nyní nastává odklon od této péče a částečně je nahrazována pěstounskou péčí. Deprivace se však úplně nevyřešila, protože i nadále v ústavních zařízeních pobývá velké procento dětí. Řešení deprivace dětí v ústavních zařízeních bylo tedy pouze oddáleno, nikoliv vyřešeno. Autor dává vinu tomu, že nebyly hledány způsoby ke zlepšení ústavní péče, ale hledaly se pouze možnosti, jak se bez této péče obejít.

Townsend Center využívá rámec lidských práv k vytvoření indexu deprivace, který měří přístup k sedmi základním potřebám:

- čistá voda
- kanalizace
- přístřeší
- vzdělávání
- informace
- jídlo
- zdraví

Pokud rodina (i jednotlivec) nemají přístup ke zmíněné základní potřebě, je označována jako „*deprivovaná*“. Ty, které jsou zbaveny dvou a více ukazatelů základních potřeb, jsou definovány jako domácnosti „*v absolutní chudobě*“. Tato metoda měření absolutní chudoby a deprivace byla použita v hlavním výzkumném projektu pro UNICEF. (The Townsend Centre for International Poverty Research, [online]) Při definování chudoby se lze setkat s různými přístupy, nejpoužívanějším je určení chudoby na základě výše finančních příjmů.

V minulosti byla hranice chudoby stanovena Světovou bankou na jeden americký dolar denně, nyní se za hranici chudoby považuje 60% mediánu příjmů v dané zemi. Peněžní přístup však nezahrnuje faktory osobního potenciálu jedince. Proto je také „*měřena*“ i kvalita života lidí prostřednictvím tří dimenzí. Jedná se o zdraví (výživa), vzdělávání (školní docházka) a životní standard (dostupnost pitné vody, kanalizace apod.). Za absolutní chudobu je označován stav: „*kdy člověk není schopen naplnit své základní životní potřeby (jídlo, ošacení apod.) a prakticky se nachází ve stavu ohrožení života.*“ (Matoušek a Pazlarová, 2014a, s. 82) Autoři se také zabývají alarmujícími fakty ohledně chudoby dětí. Riziko chudoby se v ČR týkalo v době psaní jejich publikace 15% dětí.

Toto číslo se však zvyšuje s počtem dětí v rodině. Téměř čtvrtina rodin se třemi a více dětmi žije pod hranicí chudoby, a pokud dítě žije jen s jedním rodičem, je riziko chudoby více než třetinové. Autoři dávají tyto rizika do možné souvislosti se vzděláním rodičů. Konstatují také, že náš sociální systém prozatím nedokáže kvalitně reagovat na situaci rodin s dětmi, a z toho důvodu se děti stávají ohroženými a žijí pod hranicí chudoby. Na to nyní navazuje následující kapitola této diplomové práce, která se zabývá ochranou, právy a ohroženým dítětem.

3. Ochrana a ohrožení dítěte

Následující kapitola se pokusí nastínit práva a ochranu dítěte. Také je zde charakterizována sociálně-právní ochrana dítěte se zaměřením na činnosti orgánu sociálně-právní ochrany. Tato kapitola definuje ohrožené dítě, nejen dle zákona, ale také v pojetí různých autorů. Závěr této kapitoly stručně představuje Mapu ohroženého dítěte, která byla počátkem tohoto roku (2020) spuštěna.

3.1. Práva a ochrana dítěte

K ochraně dětí je nutné přistupovat se zvláštním zřetelem. Děti jsou oproti dospělým jedincům více bezbranné. Nejsou mnohdy schopny rozpoznat rizika, kterým čelí a nemají ochranné mechanismy.

Právní úpravu ochrany dítěte nelze zařadit pouze do jednoho předpisu. Mezi základní dokumenty zabezpečující práva dítěte jsou: **Deklarace práv dítěte** přijatá Valným shromážděním OSN 20. listopadu 1959 a **Úmluva o právech dítěte** (dále jen Úmluva) přijatá v roce 1989. Tato Úmluva definuje rodinu jako: „*základní jednotku společnosti a přirozené prostředí pro růst a blaho všech svých členů a zejména dětí, která musí mít nárok na potřebnou ochranu a takovou pomoc, aby mohla plnit svou úlohu.*“ (MPSV, 2016a [online]) Úmluvu v roce 1991 svým podpisem přijala i Česká republika. Ta dále stanovuje, že rodiče mají zodpovědnost za výchovu dítěte a za zabezpečení životních podmínek potřebných pro jeho rozvoj. Výchova má dítě směřovat k rozvoji jeho talentu a dalších schopností či k přípravě na budoucí zodpovědný život. Výchova má také posilovat úctu k vlastní kultuře a lidským právům. (MPSV, 2016b) Na základě výše zmíněných mezinárodních dokumentů je také stanoveno, že dítě potřebuje pro svou tělesnou i duševní nezralost zvláštní péči a náležitou právní ochranu. S tím souvisí i sociálně-právní ochrana dítěte, která zajišťuje **práva dítěte** na: život, jeho příznivý vývoj, na rodičovskou péči a život v rodině, na identitu dítěte, svobodu myšlení, svědomí a náboženství, na vzdělání, zaměstnání a také zahrnuje i ochranu před duševním či tělesným násilím, zneužíváním, zanedbáváním či dokonce vykořisťováním. (MPSV, 2016a [online])

Ochranou dítěte se v České republice zabývá především **orgán sociálně-právní ochrany dětí** (dále jen OSPOD). Ten se řídí podle §6 Zákona o sociálně-právní ochraně dětí č. 359/1999 Sb. Tímto zákonem se rozumí soubor činností, které směřují k zajištění práva a ochraně dítěte na řádnou výchovu a jeho příznivý vývoj. Také na ochranu oprávněných zájmů dítěte a snahy jsou směřovány k obnovení funkcí rodiny. Pemová a Ptáček (2012) charakterizují pravomoci a kompetence OSPOD jako různá opatření (tzv. intervence). Tyto intervence mohou být preventivním poradenstvím či výchovnými opatřeními. V krajních případech se může jednat o ohrožení dítěte na jeho zdraví či životě, a tak může OSPOD odebrat dítě z rodiny. Ve většině případů dítě v původní rodině setrvává, ale rodina potřebuje náležitou pomoc a podporu ve svém fungování.

Sociálně-právní ochrana dětí (dále jen SPOD) spadá do agendy ústředních orgánů státní správy. Jedná se o ministerstva (zejména práce a sociálních věcí, školství mládeže a tělovýchovy, zdravotnictví, vnitra), dále to jsou OSPOD a soudy. Sociálně-právní ochranu dětí zajišťují na lokální úrovni obce v samostatné působnosti, komise pro SPOD a další fyzické a právnické osoby, které jsou pověřeny výkonem sociálně právní ochrany. Jedná se např. o nestátní subjekty, jako jsou občanská sdružení, nadace a církve. Tyto činnosti jsou vymezeny v § 48 zákona o sociálně-právní ochraně. Jde především o sociální služby, které spolupracují s rodinami s (ohroženými) dětmi. Posláním těchto služeb (především preventivních) je prevence již zmíněného sociálního vyloučení. Sociálními službami jsou myšleny sociálně aktivizační služby pro rodiny s dětmi, azylové domy, intervenční centra a další. (MPSV, 2018)

Dítě má právo obrátit se na OSPOD s žádostí o pomoc při ochraně svých práv a života. Také má právo požádat o pomoc rodič ohledně výkonu svých rodičovských práv a povinností (toto právo má i jiná osoba pečující o dítě). Subjekty SPOD jsou povinny poskytnout náležitou pomoc. OSPOD poskytuje především preventivní a poradenské činnosti (případně doporučuje návazná poradenská zařízení). OSPOD také může uložit povinnost využít odborného poradenského zařízení. Rodiče jsou povinni s OSPOD spolupracovat při ochraně práv a zájmů dítěte. V případě, že je dítě umístěno v zařízení ústavní výchovy, je OSPOD povinen poskytovat pomoc rodičům, aby se mohlo dítě vrátit do své původní rodiny. (Bechyňová, 2011) Podporou rodin ze strany státu a dalších pomáhajících subjektů se bude zabývat čtvrtá kapitola této práce. Ta naváže na níže zmíněné charakteristiky ohroženého dítěte.

Mezi **metody a nástroje** SPOD patří vyhodnocování situace dítěte a rodiny či *individuální plánování ochrany dítěte*. Tento plán je základním nástrojem pro práci s ohroženým dítětem a jeho rodinou. Individuální plánování je proces, který by měl být započat do jednoho měsíce od začátku poskytování sociálně-právní ochrany dítěti a jeho rodině. Dalším nástrojem jsou *případové konference*, které jsou chápány jako forma multidisciplinární spolupráce. Jedná se o setkání většího počtu osob, které jsou zainteresované do situace ohroženého dítěte a jeho rodiny (např. zástupce ze škol, sociálních služeb, policie apod.). *Rodinné konference* jsou poměrně novou metodou práce a vychází z předpokladu, že dítě a rodina znají nejlépe svou situaci a tak je rodině přenechána odpovědnost za její řešení. Rodina vyhledává potřebnou pomoc v přirozených zdrojích a využívá tak vazeb ze širokého okolí. Další metodou je *case management*. Jde o koordinovanou péči o klienta, která se zaměřuje na vytváření podpůrné sítě, především formou vyhledávání a oslovování osob, které mají zájem klientovi pomoci s jeho složitou situací. (Právo na dětství, 2020, [online]) Dále je v této práci věnována pozornost definování pojmu ohrožené dítě.

3.2. Ohrožené dítě

Definice pojmu ohrožené dítě se mnohdy liší. Mimo již zmiňovaného termínu ohrožené dítě lze hovořit také o dítěti, které pochází z nízkého socioekonomického prostředí, o dítěti se specifickými potřebami, sociálně znevýhodněném dítěti, rizikové mládeži, problémovém dítěti apod. V této práci je ohrožené dítě chápáno jako jedinec, kterému nejsou dostatečně naplňovány potřeby. V této práci tedy není za ohrožené dítě považováno pouze to, které spadá do § 6 dále zmíněného zákona o sociálně-právní ochraně.

Dítě se ocitá v ohrožení obvykle důsledkem neplnění jedné či více funkcí rodiny. Pemová a Ptáček (2012) uvádějí, že nejčastějším důvodem je částečná nebo úplná absence základních rodičovských schopností a dovedností či nevyhovující sociální situace rodiny. Tato situace rodičům neumožňuje poskytnout vhodnou péči dítěti, která by naplňovala jeho potřeby. Svou úlohu zde hrají i fyzické či psychické problémy rodičů.

Rodičovství a s ním i spojené problémy (poruchy) byly předmětem předchozí kapitoly. Nyní se tato práce bude věnovat ohroženému dítěti. Rizika ohrožení v životě dítěte mohou být dle Květenské (2014) dvojího druhu. Buď je dítě obětí nevhodného či dokonce trestného chování druhých lidí včetně rodičů anebo je dítě ohroženo svým vlastním delikventním chováním. Podle § 6 zákona č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí se tato ochrana zaměřuje zejména na děti,

a) jejichž rodiče zemřeli, neplní povinnosti plynoucí z rodičovské odpovědnosti nebo nevykonávají nebo zneužívají práva plynoucí z rodičovské odpovědnosti;

b) které byly svěřeny do výchovy jiné osoby odpovědné za výchovu dítěte, pokud tato osoba neplní povinnosti plynoucí ze svěřeni dítěte do její výchovy;

c) které vedou zahálčivý nebo nemravný život spočívající zejména v tom, že zanedbávají školní docházku, nepracují, i když nemají dostatečný zdroj obživy, požívají alkohol nebo návykové látky, jsou ohroženy závislostí, živí se prostitucí, spáchaly trestný čin nebo jde-li o děti mladší než patnáct let, spáchaly čin, který by jinak byl trestným činem, opakovaně nebo soustavně páchají přestupky podle zákona upravujícího přestupky nebo jinak ohrožují občanské soužití;

d) které se opakovaně dopouští útěků od rodičů nebo jiných fyzických nebo právnických osob odpovědných za výchovu dítěte;

e) na kterých byl spáchán trestný čin ohrožující život, zdraví, svobodu, jejich lidskou důstojnost, mravní vývoj nebo jmění nebo je podezření ze spáchání takového činu;

f) které jsou na základě žádostí rodičů nebo jiných osob odpovědných za výchovu dítěte opakovaně umísťovány do zařízení zajišťujících nepřetržitou péči o děti nebo jejich umístění v takových zařízeních trvá déle než 6 měsíců;

g) které jsou ohrožovány násilím mezi rodiči nebo jinými osobami odpovědnými za výchovu dítěte, popřípadě násilím mezi dalšími fyzickými osobami;

h) které jsou žadateli o udělení mezinárodní ochrany, azylanty nebo osobami požívajícími doplňkové ochrany, a které se na území České republiky nacházejí bez doprovodu rodičů nebo jiných osob odpovědných za jejich výchovu;

pokud tyto skutečnosti trvají po takovou dobu nebo jsou takové intenzity, že nepříznivě ovlivňují vývoj dětí nebo jsou anebo mohou být příčinou nepříznivého vývoje dětí.

Za ohrožené dítě se obecně považuje to, jehož bezprostřední vývoj je ohrožen. Příčiny mohou být buď na straně dítěte, anebo v prostředí ve kterém žije. Ohrožené dítě však nemusí vždy pocházet z nefunkční rodiny.

Ohroženým dítětem může být označeno také to, které pochází z úplně „zdánlivě“ funkční rodiny a může zde trpět deprivací. Tato deprivace pochází z nedostatku životního smyslu, nepodnětných cílů či například z nudy. Kuchařová (2019) přináší zajímavou sociodemografickou analýzu od Sociofactoru 2013, která mapovala vybrané sociální jevy. Prokázala určitou souvislost mezi ohrožením dětí a sociální situací rodin (sociální skladbou obyvatelstva). Ukázalo se, že koncentrace rizika ohrožení je v ČR nerovnoměrně rozloženo, mnohem vyšší je v pohraničí, kde jsou stále citelné důsledky proměn z minulého století.

MPSV vnímá ohrožené dítě v širším kontextu než jen jak je výše definováno podle § 6 příslušného zákona. Tento paragraf vymezuje ohrožené děti jako ty, na které se zaměřuje sociálně-právní ochrana. MPSV dále ve své publikaci *Inovovat může každý: základní principy inovativních přístupů a služeb pro ohrožené děti a jejich rodiny* uvádí, že děti jsou ohroženy různými faktory, které způsobují, že nejsou naplňovány jejich potřeby a s tím může být spojené i porušování jejich práv. Avšak nemusí se jednat přímo o děti, které jsou pod dohledem pracovníků OSPOD. (MPSV, 2019) Stanovení míry ohrožení dítěte v rodině je velmi obtížné. Při podezření na ohrožení dítěte je nutné mít neustále na paměti, že se jeho ohrožení nemusí potvrdit. Důležité je však stanovit typ ohrožení a pravděpodobnost, že by se mohla situace opakovat. Jak již bylo zmíněno v předchozích kapitolách, základními typy ohrožení jsou zanedbávání, nevyhovující životní podmínky, týrání a zneužívání. Při zanedbávání psychických potřeb se mluví o tzv. deprivaci dětí či citovém zanedbávání.

Zdrojem ohrožení mohou být i nepříznivé vlivy a podmínky, ve kterých rodina (dítě) žije. Např. v domácnosti se netopí, dítě nemá dostatečnou potravu a ošacení atd., tyto nevyhovující podmínky mají vliv i na ostatní členy rodiny. Dítě však nemusí trádat jen v základních potřebách. Může být vystaveno nevhodným podmínkám ke vzdělávání, zdravotní péči a patologickým jevům. Hlavním zdrojem nepříznivých vlivů je chování dospělých. (Matoušek a Pazlarová, 2014b)

Mapa Ohrožené dítě

V roce 2020 byla spuštěna Mapa Ohrožení dítěte, kterou vytvořila nestátní nezisková organizace Dům tří přání, z. ú. jejímž posláním je všestranná pomoc rodinám s dětmi v náročné životní situaci. Mapa slouží všem dětem a rodinám, které se ocitly v jakkoli nepříznivé životní situaci. Mohou ji také využít rodiny, které mají běžné problémy a potřebují pomoc odborníka. Např. v situaci, kdy má dítě starosti ve škole, nebo když v rodině dochází ke komunikačním potížím a sporům. Online Mapa umožňuje uživatelům internetu na počítačích a mobilních zařízeních nalézt odpovídající a nejbližší zdroj odborné pomoci, kterou potřebuje pro sebe (jakožto rodiče) anebo své dítě. Barevné ikonky rozlišují kategorie, do kterých potíže rodiny či dítěte spadají. Uživatel může filtrovat, o jaký problém se jedná či může zvolit více variant najednou. Mapa podle zadání zobrazí organizace a zařízení, která se v lokalitě dané problematice věnují. Jednotlivá zařízení a organizace se zobrazují s kontaktními informacemi, otevírací dobou a popisem, čím se zvolená organizace zabývá. (Ohrožené dítě, 2020, [online])

Rodina s ohroženým dítětem má mnohdy omezené komunikační dovednosti, nízký příjem, jsou ohroženy ztrátou bydlení či zaměstnání. Tyto rodiny potřebují pomoc a podporu nejen ze strany státu, ale také za strany dalších pomáhajících subjektů. Následující kapitola se zabývá podporou rodiny a zvýšená pozornost je věnována sociálně aktivizační službě pro rodiny s dětmi. Autorka této práce považuje za důležité, vzhledem ke stanovenému cíli a výzkumnému šetření, věnovat se této sociální službě podrobněji.

4. Programy podpory

Rodiny s ohroženým dítětem jsou mnohdy rodiny v nepříznivé životní či sociální situaci. Tu definuje Zákon o sociálních službách č. 108/2006 Sb. V §3 následovně: „*Nepříznivou sociální situací se rozumí oslabení nebo ztráta schopnosti z důvodu věku, nepříznivého zdravotního stavu, pro krizovou sociální situaci, životní návyky a způsob života vedoucí ke konfliktu se společností, sociálně znevýhodňující prostředí, ohrožení práv a zájmů trestnou činností jiné fyzické osoby nebo z jiných závažných důvodů řešit vzniklou situaci tak, aby toto řešení podporovalo sociální začlenění a ochranu před sociálním vyloučením.*“ Tato životní situace má vliv na fungování rodiny a na naplňování potřeb jednotlivců. Rodinám v nepříznivé sociální situaci rovněž hrozí selhání rodiny či sociální vyloučení. Obsahem této kapitoly jsou možnosti podpory rodiny nejen ze strany státu, ale také dalších pomáhajících organizací pracujících s rodinami s ohroženým dítětem. Pomáhajících a podporujících subjektů je v České republice několik. Mohou jimi být *formální* instituce (jako je např. již zmíněný OSPOD, ale také sociální služby a mateřská centra). Dalšími subjekty jsou různé *neformální* aktivity, které pořádají nejčastěji spolky (jako jsou akce pro rodiny či jiné kulturní a vzdělávací akce). Posledním typem jsou *svépomocné podpůrné skupiny* (např. když se za účelem sdílení zkušeností scházejí lidé s určitým druhem onemocnění). Matoušek (2014b) označuje za klíčové, aby probíhala spolupráce mezi jednotlivými pracovníky OSPOD a pracovníky z nestátních organizací.

4.1. Podpora rodiny ze strany státu

Rodině se věnuje spousta odborníků nejen ve svých publikacích, ale také výzkumech. V právních předpisech České republiky je rodina a především její ochrana také zmiňována. Specifickou formou ochrany je sociálně právní ochrana dětí, která zabezpečuje dodržování práv dětí. Stát se také snaží rodiny podporovat nejen aktivitami, ale také různými opatřeními, např. prostřednictvím rodinné politiky. Své nezastupitelné místo zde zaujímají i různé spolky a organizace, které se zaměřují na práci s rodinami.

Rodinná politika je dle Ministerstva práce a sociálních věcí v podstatě souhrn aktivit a opatření, které mají podporovat rodiny. Tato politika zasahuje do různých oblastí života společnosti. Jmenovitě lze uvést oblasti školství, zdravotnictví či bydlení apod. Také zasahuje do oblasti soukromé, kde se musí respektovat autonomie a schopnost rodin se samostatně rozhodovat. Rodinná politika se zaměřuje na podporu plnění jejich přirozených funkcí. Avšak nepřebírá za rodinu tyto role a nezasahuje do jejich vnitřního života (jako je např. rozdělení sociálních rolí v rodině). (MPSV, 2016a [online]) Matoušek chápe rodinnou politiku jako: *„všechna politická opatření podporující rodinu: pojištění, daně, dávky, placená dovolená pro rodiče pečujícího o dítě, ochrana pracovního místa tohoto rodiče, služby poskytované rodinám (poradenská centra, zařízení pro matky a děti, zařízení pro děti) a v neposlední řadě opatření podporující angažovanost otců na výchově dětí.“* (Matoušek, 2016, s. 178) Rodinná politika řeší podporu rodiny formou různých strategických dokumentů. Níže je uveden jejich stručný výčet s rokem vydání v závorkách. Pozornost je zde také věnována Koncepti rodinné politiky. Zásadní **strategické dokumenty** MPSV ČR k rodinné politice jsou:

- Koncepce rodinné politiky (2017)
- Zpráva o rodině (2017)
- Národní koncepce podpory rodin s dětmi (2008)
- Národní koncepce rodinné politiky (2005)
- Rodiny ve střední fázi (2017)
- Výzkum veřejného mínění zaměřený na sladění pracovního a rodinného života a rovnost žen a mužů v oblasti rodinné politiky a trhu práce (2016)
- Výzkum zájmu rodičů o motivační otcovskou dovolenou (2015)
- Prorodinný balíček (2008)
- Rodinná politika na úrovni krajů a obcí (2008)

(MPSV, 2020, [online])

Dále bude stručně přiblížena Koncepce rodinné politiky jako jeden ze strategických dokumentů. Avšak více se tato diplomová práce nebude věnovat systému rodinné politiky v ČR, neboť to vzhledem ke stanovenému cíli není nezbytné. Nutno podotknout, že systém rodinné politiky státu je důležitý pro fungování celé společnosti a stálo by za zvážení věnovat se této problematice hlouběji.

Koncepce rodinné politiky (2017) vnímá rodinu jako prostor, kde je formována osobnost člověka a kde se tvoří lidský kapitál, výchova i růst dalších generací. Rodinu vnímá jako nejvýznamnější jednotku společnosti a její prosperující a stabilní prostředí jako záruku pro dobrou výchovu dětí, která je svou funkčností a soudržností nezastupitelná.

Vláda ČR považuje rodinnou politiku za svou prioritu a zavazuje se podporovat rodiny s dětmi. Protože bez soudržnosti v rodině by se nedosahovalo ani soudržnosti ve společnosti což znamená, že méně lidí bude spokojeno se svým životem a společnost se bude potýkat s nadměrnými náklady v ekonomické, emocionální i sociální rovině. (MPSV, 2017 [online]) Hlavními obecnými cíli jednotlivých strategických dokumentů je vytvářet příznivější společenské podmínky, zvyšovat vědomí společenské hodnoty rodiny, sociální a ekonomickou suverenitu apod. Účelem je, aby byly rodiny schopny plnit svou úlohu. (Kuchařová, 2019) Dále stát podporuje rodiny v rámci **systému sociálního zabezpečení**. Tento systém se skládá ze tří pilířů. Jedná se o pojištění, státní sociální podporu a sociální pomoc. Především prostřednictvím druhého pilíře, tedy **státní sociální podporou**, stát podporuje rodiny.

Zákon č. 117/1995 Sb. o státní sociální podpoře v § 1 definuje: „*Státní sociální podporou se stát podílí na krytí nákladů na výživu a ostatní základní osobní potřeby dětí a rodin a poskytuje ji i při některých dalších sociálních situacích. Státní sociální podpora se ve stanovených případech poskytuje v závislosti na výši příjmu.*“ Dávky státní sociální podpory jsou stanoveny pro rodiny s nezaopatřenými dětmi. Výjimky tvoří příspěvek na bydlení a pohřebné, tyto dávky mohou být přiznány i jiným osobám. Jednotlivé dávky jsou financovány pomocí státního rozpočtu, ve formě celospolečenské solidarity – daněmi. Další pilíř tvoří tzv. **sociální pomoc**, tento pilíř zajišťuje dávky v hmotné nouzi (příspěvek na bydlení, doplatek na bydlení, mimořádná okamžitá pomoc) či dávky sociální péče (příspěvky pro zdravotně postižené, příspěvek na péči). Nárok na sociální dávky ze státní sociální podpory má pouze ten, kdo splní podmínky dle Zákona č. 117/1995 Sb., o státní sociální podpoře ve znění pozdějších předpisů. (Nečadová, 2014) Zde je také prostor pro uplatnění sociálních služeb. Ty a další subjekty, které mohou pomoci rodinám s ohroženým dítětem, budou přiblíženy v následující částí této práce.

4.2. Další subjekty

Podporou rodiny se z obecného hlediska rozumí určitá pomoc rodičům a dětem, kteří se nacházejí v nepříznivé situaci. Jsou to určité programy, které se snaží pomáhat členům rodiny naplňovat jejich zájmy a potřeby. Podporu rodiny lze chápat z několika hledisek, lze ji označit jako: „*programy, jejichž cílem je napomáhat členům rodiny, aby navzájem naplňovali své potřeby a aby s ohledem na zájmy rodiny jednali v prostředí mimo rodinu.*“ (Matoušek a Pazlarová, 2014b, s. 13) Projekt *Systémový rozvoj a podpora nástrojů sociálně-právní ochrany dětí* vnímá inovace v této oblasti za nezbytné. Analýza ukázala, že síť služeb pro rodiny s ohroženými dětmi je v České republice nedostatečná. Principy podpory dítěte a rodiny se opírají o rodičovské kompetence. Tyto kompetence jsou posuzovány prostřednictvím potřeb dítěte. Naplnění základních potřeb rodiny je také odvíjeno od stabilního materiálního zajištění, bez kterého jsou další potřeby hůře naplňovány. Podpora rodiny by však měla být přiměřená, aby docházelo k optimálnímu rozvoji rodičovských kompetencí. Vše se však soustředí na již zmíněné potřeby dítěte. (MPSV, 2019)

Podpora rodiny je založená vždy na vzájemné důvěře a pocitu bezpečí. Bez důvěry by nebyla možná jakákoliv smysluplná práce mezi rodinou a pracovníky organizací. Důležitou roli hrají také zdravotníci a služby zaměřené na prevenci vzniku problému (např. komunitní centra či nízkoprahové kluby pro děti a mládež). Podpora rodiny také předpokládá aktivitu ze strany rodičů a ochotu pracovat na zlepšení své nepříznivé situace. Matoušek (2016) vnímá podporu rodiny také jako **sanaci rodiny**, kde jde o postupy podporující fungování rodiny, což je opakem postupů, které vyčleňují člena rodiny kvůli tomu, že je sám ohrožen anebo někoho ohrožuje. Výraz sanace pochází z latinského *sanare* a znamená „*uzdravit*“. Bechyňová (2011, s. 18) Autorka dále definuje sanaci rodiny jako „*soubor opatření sociálně-právní ochrany, sociálních služeb a dalších opatření a programů, které jsou poskytovány nebo ukládány převážně rodičům dítěte a dítěti, jehož sociální, biologický a psychologický vývoj je ohrožen.*“ Důsledkem neřešení této situace může být odebrání dítěte z rodiny.

Sanace rodiny se řídí základním principem a tím je podpora dítěte prostřednictvím pomoci jeho rodině. Cílem sanace je, dle již zmíněné autorky, předcházet, zmírnit nebo eliminovat možné příčiny ohrožení dítěte. Dále je cílem sanace také poskytnout dítěti i rodičům náležitou pomoc a podporu k zachování rodiny. Jedná se o činnosti, které podněcují kontakt dítěte s rodinou v průběhu umístění dítěte mimo rodinu a umožnění jeho bezpečného návratu domů. Také se jedná o činnosti, které podporují kvalitní změny v rodině dítěte po jeho návratu z ústavního zařízení. (Bechyňová, 2011) Dále jsou nastíněny charakteristické znaky sanace rodiny, podle Věry Bechyňové, která je zakladatelkou Českého centra pro sanaci rodiny občanského sdružení STŘEP. **Základní znaky sanace rodiny:**

- Sestavení multidisciplinárního týmu, který má koordinátora.
- Členem týmu je vždy pracovník SPOD, pracovník centra pro sanaci rodiny a pracovník zařízení pro výkon ústavní výchovy nebo pro děti, které vyžadují okamžitou pomoc (je-li dítě umístěno mimo rodinu, odborníci pracují s celou rodinou – učitel, psycholog apod.).
- Úkoly každého člena týmu jsou známy všem a pracují dle předem stanovených pravidel.
- Pokud dojde k nedodržování pravidel či k výraznému zhoršení situace dítěte, může pracovník SPOD zasáhnout.
- Rodiče a děti vědí, že jsou zařazeni do sanačního plánu a souhlasí s ním.

Sanační plán obsahuje cílový stav situace rodiny, předběžně určený časový úsek pro naplnění, časový úsek, po kterém budou vyhodnocovány dílčí kroky směřující k cíli a znaky dle kterých bude hodnocena efektivita. (Bechyňová, 2011) Dalším možným subjektem je **rodinná terapie**, ta se soustřeďuje především na komunikaci a vztahy v rodině. Sanace rodiny a další programy podporující rodinu se od rodinné terapie liší především svým zaměřením.

Matoušek a Pazlarová (2014b) shledávají následující specifické rozdíly mezi podporou rodiny a rodinnou terapií. Rozdíly se týkají především poskytování těchto dvou forem. Podpora rodiny se ve většině případů děje v přirozeném prostředí rodiny, kdežto terapie se poskytuje ve specializovaných centrech. Další rozdíl uváděný autory je ten, že má podpora rodiny širší záběr a nespolehá pouze na profesionální zdroje (profesionálem může být psycholog, sociální pracovník apod.).

Podpora se také snaží využívat všechny dostupné zdroje pomoci z okolí rodiny (sousedé, širší rodina atd.). Jednou z cílových skupin podpory rodiny je mnohoproblémová rodina, která již byla charakterizována v první kapitole této práce.

Rodinná terapie staví na myšlence, že rodina je jako systém, který je řízený pravidly. Dále předpokládá, že lidské systémy se vyvíjí a proměňují se. Terapeuti se mnohdy domnívají, že když nastane změna v interakcích mezi členy rodiny, je to příležitost ke změně jednotlivce. (Kim Berg, 2013) Terapeut by měl: *„dosáhnout toho, aby ho rodina vnímala jako partnera, v optimálním případě jako spojence.“* (Matoušek, 2005, s. 79) Ochota jednotlivých členů rodiny docházet na nařízená terapeutická sezení není příliš vysoká. Zásadní roli tedy opět hraje získání důvěry. Bez ní není možná efektivní spolupráce.

Před započetím terapie si terapeut vytváří vlastní představu o tom, jak rodina funguje a jaké příběhy se v ní odehrávají. Při prvních sezeních terapeut rodině nabízí svou představu spolupráce a snaží se zjistit přání a představy rodiny. V dalších fázích je pozornost směřována především na hledání možností změny. Při vyčerpání těchto možností dochází k ukončení terapie. Jelikož změny v rodinách probíhají neustále, snaží se terapeut vždy přizpůsobit sezení aktuálnímu problému či situaci. (Gjuričová a Kubička, 2003) Důležitou formou podpory pro rodiny je také **sociálně aktivizační služba pro rodiny s dětmi**. Ta je uvedena v Zákoně č. 108/2006 Sb. o sociálních službách. Základními druhy sociálních služeb jsou sociální poradenství, služby sociální péče a sociální prevence. Sociálně aktivizační služba pro rodiny s dětmi patří mezi služby sociální prevence a je charakterizována v § 65 zmíněného zákona následovně: *„Sociálně aktivizační služby pro rodiny s dětmi jsou terénní, popřípadě ambulantní služby poskytované rodině s dítětem, u kterého je jeho vývoj ohrožen v důsledku dopadů dlouhodobě krizové sociální situace, kterou rodiče nedokáží sami bez pomoci překonat, a u kterého existují další rizika ohrožení jeho vývoje.“* Tato poskytovaná služba zahrnuje činnosti: výchovné, vzdělávací a aktivizační činnosti, zprostředkování kontaktu se společenským prostředím, sociálně terapeutické činnosti, pomoc při uplatňování práv, oprávněných zájmů a při obstarávání osobních záležitostí.

Podle prováděcí vyhlášky (§30) pak k základním činnostem sociálně aktivizační služby patří tyto konkrétní činnosti:

- výchovné, vzdělávací a aktivizační činnosti
 - pracovně výchovná činnost s dětmi
 - pracovně výchovná činnost s dospělými, například podpora a nácvik rodičovského chování včetně vedení hospodaření a udržování domácnosti, podpora a nácvik sociálních kompetencí v jednání na úřadech, školách, školských zařízeních,
 - nácvik a upevňování motorických, psychických a sociálních schopností a dovedností dítěte
 - zajištění podmínek a poskytnutí podpory pro přiměřené vzdělávání dětí
 - zajištění podmínek pro společensky přijatelné volnočasové aktivity
- zprostředkování kontaktu se společenským prostředím
 - doprovázení dětí do školy, školského zařízení, k lékaři, na zájmové aktivity a doprovázení zpět
- sociálně terapeutické činnosti
 - sociálně terapeutické činnosti, jejichž poskytování vede k rozvoji nebo udržení osobních a sociálních schopností a dovedností podporujících sociální začleňování osob
- pomoc při uplatňování práv, oprávněných zájmů a při obstarávání osobních záležitostí
 - pomoc při vyřizování běžných záležitostí
 - pomoc při obnovení nebo upevnění kontaktu s rodinou a pomoc a podpora při dalších aktivitách podporujících sociální začleňování osob

Dalšími poskytovanými činnostmi mohou být také tzv. fakultativní činnosti, které jsou poskytovány nad rámec povinných základních činností (jako je např. canisterapie). Dále mohou být poskytovány i tzv. doplňkové činnosti (např. odborné poradenství v případě exekucí). Tyto činnosti, které jsou poskytovány nad rámec základních činností, jsou obvykle zpoplatněny. Poskytování služeb se řídí tzv. standardy kvality sociální služby, kterých je celkem 15. Jejich smyslem je jednotnost v poskytování sociálních služeb klientům i zájemcům srozumitelnou formou. Každý poskytovatel této sociální služby si ve svých vnitřních metodikách (standardech) může jednotlivé položky specifikovat podrobněji.

Charakteristickým pojmem této služby je aktivizace, která však není výslovně definovaná. Legislativa upravuje tzv. aktivizační činnosti, což jsou základní činnosti služby. Cílená spolupráce a motivace klienta vždy vede ke zvyšování jeho kompetencí. Kuchařová (2019) uvádí hlavní současné deficity služeb pro rodiny s dětmi, především nedostatečné legislativní ukotvení s čímž se pojí také finanční nejistota a nestabilita preventivních či podpůrných služeb (poradenské služby, vzdělávací a osvětové aktivity). Tyto aktivity a služby jsou zaměřené na podporu stability rodiny, vztahů mezi jednotlivými členy, rodičovských kompetencí, výchovy a péče o děti atd. Mimo jiné sem lze také zařadit celkové sladění práce, rodinného a osobního života.

Další významnou podporou rodiny při řešení své nepříznivé situace jsou například střediska výchovné péče. V těchto zařízeních je zajišťována péče pro děti a mladistvé s problémy v chování či poruchami chování. Střediska poskytují také intervenci rodičům a dalším zákonným zástupcům, případně škole. (MŠMT, 2020, [online]) Podpora rodiny je přístup, který usiluje o posílení možností rodiny a až při případném neúspěchu se hledá pro děti náhradní řešení (např. pěstounská péče), vždy je však snaha o zachování kontaktu s biologickou rodinou. (Matoušek a Pazlarová, 2014b) Rodiny, které vyhledávají odbornou pomoc, se také setkávají se zábranami. Většinou se jedná o stud či strach říct si o pomoc. Často se také pro rodiny potřebné služby stávají nedostupnými. Může se to týkat kapacity (či dlouhé objednávací lhůty), finanční stránky (drahé komerční služby), časové či místní nedostupnosti (jiná dostupnost ve velkých městech a jiná na vesnicích). Podpůrné a preventivní služby pro rodiny s ohroženým dítětem jsou různorodé. Liší se svou kvalitou, nevyvážeností v regionech či dokonce absencí určitých služeb. Za hlavní příčinu jsou považovány nedostatečné finance.

Systém péče o ohrožené děti stávajícího systému je nepřehledný a nejednotný co se týče pohledu na institucionální péči. Mezi jmenovanými službami, které v systému chybí, je zejména sociální bydlení a terénní podpora rozvoje rodičovských kompetencí, pomoc při vedení domácnosti rodin či zvyšování finanční gramotnosti. Významnou roli pro práci s ohroženými rodinami a dětmi zastávají nízkoprahové služby a komunitní centra, a to především ve svém preventivním charakteru kdy je možné problém zachytit v raném stadiu a poskytnout rodině kontakt na návaznou odbornou pomoc. (Kuchařová, 2019) Služby na podporu fungující rodiny mají podpůrný a preventivní charakter. Cílem těchto služeb je posilovat rodičovské kompetence a posilovat vzájemné vztahy v rodině.

V neposlední řadě se také snaží zlepšit péči o děti a celkově navodit harmonickou atmosféru. Některé služby mohou být poskytovány komerčně (volnočasové aktivity pro děti, hlídání dětí apod.) nebo nekomerčně (mateřská centra, družiny atd.). Důležitá je spolupráce mezi jednotlivými organizacemi a pracovníky. Podpora rodiny je týmovou prací a obvykle v rodině působí několik odborníků, kteří mezi sebou komunikují ve snaze co nejvíce pomoci rodině. Nejčastěji potřebují rodiny „*podat pomocnou ruku*“ v již zmíněné výchově dětí.

Shrnutí teoretických východisek

Teoretická část diplomové práce obsahovala čtyři hlavní kapitoly. Byla v nich obsažena teoretická východiska pro následnou tvorbu výzkumné (praktické) části této práce. Obsah teorie pojednával zejména o rodině, výchově a ohroženém dítěti. První kapitola se věnovala současné rodině a jejím charakteristickým znakům, funkcím a jejich poruchám. Rodina a její funkce byla přiblížena především v pojetí B. Krause a M. Procházky. Dále byl v této části práce zmíněn Dunovského Dotazník funkčnosti rodiny. Také zde byly popsány problémové situace, které mohou v rodině nastat, termín mnohoproblémová rodina a dimenze ohrožení rodin. Druhá kapitola se zabývala výchovou v rodině, jejími styly, nevhodnými přístupy a funkcemi. Pozornost byla věnována socializaci jedince, vlivu rodičů, rolím v rodině a částečně i životním vzorům dětí. Dále bylo v kapitole zmíněno rodičovství, výchovné předpoklady rodiče, nepříznivé účinky pobytu v ústavním zařízení a pojmy rodičovská odpovědnost a kompetence. Vysvětlen byl i syndrom CAN a poruchy rodičovství. Tato kapitola se také zaměřovala na potřeby především z pohledu Z. Matějčka, ale také A. Pessa a A. H. Maslowa. Přiblíženo bylo také vyhodnocování potřeb dětí dle organizace Lumos.

Třetí kapitola byla zaměřena na ochranu a práva dětí, především v souvislosti se sociálně-právní ochranou dětí. Zmíněny byly i metody a nástroje tohoto orgánu. Bylo zde také definováno ohrožené dítě a byla přiblížena i Mapa Ohrožení dítěte, kterou počátkem letošního roku spustila nezisková organizace Dům tří přání z. ú. Poslední kapitola teoretické části se věnovala programům podpory pro rodiny s ohroženými dětmi. Nejprve se kapitola zabývala podporou ze strany státu, byla zde zmíněna rodinná politika, strategické dokumenty České republiky a systém státního sociálního zabezpečení. V dalších subjektech byla pozornost věnována sanaci rodiny, rodinné terapii a sociálně aktivizační službě pro rodiny s dětmi. Této službě byla věnována větší pozornost vzhledem k výzkumnému šetření, které bylo realizováno s klientkami již zmíněné sociální služby. Mezi další subjekty lze zařadit i středisko výchovné péče a případně další formy pomoci a podpory. S ohledem na zvolený cíl práce se tato kapitola věnovala pouze vybraným subjektům a zdaleka ne všem dostupným možnostem pro rodiny s ohroženým dítětem. Na tyto teoretická východiska nyní naváže výzkumné šetření, které se pokusí zjistit, jaká jsou specifika výchovy v rodinách s ohroženým dítětem.

5. Výzkumné šetření

Tato část diplomové práce popisuje výzkum, který byl realizován v období od července 2019 do března 2020. Výzkum pojednává o specifikách výchovy v rodinách s ohroženým dítětem a navazuje tak na předchozí teoretickou část této práce, která k tomuto tématu přinesla poznatky z dané oblasti. Teoretická východiska výzkumu se týkala především rodiny, výchovy, rodičovství, ale také se zabývala potřebami, právy a ochranou dítěte. V neposlední řadě byla kapitola věnována vybraným programům podpory rodiny s ohroženým dítětem.

Výzkumné šetření je prováděno kvalitativní výzkumnou strategií, která vede k porozumění zkoumaných jevů. I když není dost dobře možné zobecňovat závěry výzkumu je analýza přínosem v několika aspektech. Autorce této práce získané informace poodkryly hlubší souvislosti v rodinách dotazovaných což má pozitivní dopad i na jejich další profesní spolupráci. Získaná data by mohla najít své využití i v rámci Specifického projektu Univerzity Hradec Králové *Zvládání výchovné funkce rodiny v mnohoproblémové situaci*, na kterém se autorka této práce podílí.

5.1. Metodologie výzkumného šetření

Výzkumné šetření probíhalo během několika měsíců. V první fázi byl vytvořen výzkumný plán a probíhala příprava na prvotní sběr dat v terénu. Ve druhé fázi byla data sbírána za pomoci rozhovoru s klientkami vybrané sociálně aktivizační služby pro rodiny s dětmi. Třetí fáze se zabývala analyzováním nasbíraných dat a ukotvování jednotlivých výstupů. Tato kapitola diplomové práce se pokusí interpretovat metodologické pozadí výzkumu, popisuje výzkumný problém, zvolenou metodu, techniky a realizaci výzkumného šetření.

Výzkumný problém

Výzkumným problémem této práce jsou specifika výchovy v rodinách s ohroženým dítětem. Výchově se věnuje druhá kapitola této diplomové práce, která přináší pohled na výchovu v rodině a plnění výchovných funkcí. Tato kapitola plynule navazuje na předchozí kapitolu o rodině a jejích funkcích. Pojetí výchovy vychází od profesora Krause, který výchovu chápe jako dynamický proces řízené a vědomé socializace. Zahrnuje také činnosti, které člověka v konkrétní společnosti formulují. Kraus (2015) výchovu popisuje jako určitý regulátor k usměrňování člověka vzhledem k výchovným cílům. Sběr dat se dále zaměřil na pospolitost rodiny, hranice a limity, které jsou nastavovány dětem. Jak jsou tyto hranice dodržovány, jak rodiče své děti trestají či naopak odměňují. Co považují za cíl své výchovy, co by chtěli dětem předat. Pozornost byla také soustředěna na postavu rodiče, na to, jaké postavení zaujímá v rodině, jaké úkoly plní. Na závěr byla výzkumná pozornost zaměřena na potřeby dětí, které byly zmíněny v druhé kapitole této práce a navazuje tak na tyto teoretická východiska.

Cílem diplomové práce je, s oporou o odbornou literaturu, popsat a analyzovat specifika výchovy v rodinách s ohroženým dítětem. Cílem výzkumného šetření je zjistit, jaká jsou specifika výchovy v rodinách s ohroženým dítětem. Na základě vytyčeného výzkumného cíle je stanovena následující hlavní výzkumná otázka (HVO): Jaká jsou specifika výchovy v rodinách s ohroženým dítětem? Tuto hlavní výzkumnou otázku sytí tři dílčí výzkumné otázky (DVO):

DVO1: Jaký je podle rodičů cíl jejich výchovy?

DVO2: Jak rodiče nastavují dětem hranice?

DVO3: Jaké jsou podle rodičů potřeby dětí?

Dílčí výzkumné otázky byly stanoveny tak, aby odpovídaly dimenzím postojů dotazovaných.

Design výzkumu a výzkumná metoda

Ve výzkumném šetření je využito kvalitativního designu. Podstatou kvalitativního výzkumu „je do široka rozprostřený sběr dat bez toho, že by na počátku byly stanoveny základní proměnné. Stejně tak nejsou předem stanoveny hypotézy a výzkumný projekt není závislý na teorii, kterou již předtím někdo vybudoval. Jde o to do hloubky a kontextuálně zakotveně prozkoumat určitý široce definovaný jev a přinést o něm maximální množství informací.“ (Švaříček a Šedřová, 2007, s. 24) Kvalitativní výzkum se zabývá hloubkovým sběrem dat, probíhá v přirozených podmínkách a jeho plán se postupně rozvíjí a proměňuje. Závěry výzkumu kvalitativní strategie není možné dobře zobecňovat, tak jako ve strategii kvantitativního charakteru. Mezi výhody kvalitativního výzkumu Hendl (2016) řadí: vhled a podrobný popis tématu, zkoumání v přirozeném prostředí, dobře reaguje na situaci a podmínky, umožňuje studovat procesy a hledá možné souvislosti.

Tento druh designu byl vybrán, jelikož je vzhledem k cíli práce nutné posoudit individuální zkušenosti dotazovaných osob. Hlavním cílem výzkumného šetření je zkoumání, popis a analýza zkušeností. Kvalitativní přístup však přináší i možná zkreslení, která pramení v subjektivním pohledu výzkumníka. Reichel (2009) popisuje, že pro kvalitativní strategii výzkumu je také typické intenzivnější šetření zkoumaných jevů za účelem pochopení tématu do větší hloubky oproti kvantitativní strategii kde dochází nejprve ke sběru dat a až potom k formulaci vztahů. V kvalitativním designu výzkumník zkoumá větší množství aspektů u menšího počtu objektů.

Zajištění kvality výzkumu

V průběhu výzkumného šetření bylo zapotřebí zajistit důvěryhodnost a validitu výsledků. Výzkumné šetření probíhalo dle doporučení Hendla (2016), byly určeny jasné cíle výzkumu, sjednoceny výzkumné metody a proběhl i trénink interview. Při tomto tréninku se stala autorka této práce dotazovanou osobou, aby se předešlo případnému nevhodnému kladení otázek. Dalšími doporučeními autora je odpovědnost jednotlivých členů a transparentnost vyhodnocení, kterými se autorka této práce snažila řídit. K vyšší míře důvěryhodnosti přispěl i delší čas pobytu v terénu, tedy v přirozených podmínkách dotazovaných.

Metody sběru dat

Kvalitativní výzkumná strategie zahrnuje spoustu metod, které slouží k získávání dat. V této diplomové práci byla zvolena metoda **polostrukurovaného rozhovoru** neboli interview, a to s pěti respondentkami. Tento způsob dotazování je poněkud náročnější na přípravu, avšak přináší detailnější pohled na danou problematiku. Rozhovory s dalšími dotazovanými nebyly potřebné, protože výpovědi těchto pěti respondentek dostatečně sytily dané výzkumné šetření.

Rozhovor byl vybrán, protože je zásadní metodou, která je univerzální, ale zároveň plní různorodé účely a funkce. Rozhovor je důležitým nástrojem sociálního pedagoga, neboť vyžaduje porozumění a citlivost. Hlavní dovedností, kterou by měl tazatel ovládat, je aktivní naslouchání a poskytnutí odpovídající zpětné vazby. (Junová, 2018, s. 23-24) U polostrukurovaného rozhovoru je typické, že si výzkumník vybírá, kolik poskytne prostoru dotazovanému na odpovědi. Dále je také charakteristickým rysem, že si výzkumník během rozhovoru ověřuje, zda správně pochopil znění odpovědi. Zde je také prostor pro doplňující otázky, kterými je téma probíráno do hloubky. (Miovský, 2006) Rozhovory probíhaly v přirozeném prostředí dotazovaných, což přispělo k uvolněné atmosféře rozhovoru a ochotě odpovídat na všechny stanovené otázky. Polostrukurovaný rozhovor také umožňuje výzkumníkovi vnímat další gesta dotazovaných jako je například mimika nebo tón hlasu. Tato metoda byla mimo jiné vybrána také pro svou otevřenost.

Nejprve bylo vytvořeno schéma rozhovoru, kterého se autorka během rozhovoru držela a snažila se ponechat dostatek prostoru a času na doplnění tématu respondentkám. Schéma zahrnuje několik okruhů otázek, jejichž pořadí bylo během rozhovoru zaměňováno dle potřeby a situace. Následně bylo definováno „*jádro*“ rozhovoru (příloha č. 1), což je soubor otázek, který je nutný dotazovanému položit. Zodpovězení těchto témat je nezbytné pro celý výzkum. „*Jádro*“ rozhovoru je tvořeno sedmi okruhy otázek, které se týkaly oblastí: základní informace o rodině, pospolitost rodiny, limity a hranice ve výchově, výchovný cíl, postava rodiče a potřeby dětí. Tyto okruhy byly dále doplněny dle potřeby otázkami, které rozkrývaly hlubší smysl výpovědí. Otázky také umožnily obohatit rozhovor o další zajímavá fakta. V souladu s požadavky kvalitativního výzkumného šetření bylo využito otevřeného kódování jakožto techniky analýzy.

Otevřené kódování je poměrně jednoduchá, ale pracná analytická metoda. Slouží k hloubkové až detailní práci s textem. Výzkumník postupně rozkrývá i významy, které nejsou na první pohled zřejmé. Výstupem této analýzy jsou soubory pojmů, kategorií a konceptů, které jsou seskupovány dle podobnosti, což tvoří základ pro definování dalších vztahů a závislostí. (Švaříček a Šed'ová, 2007) Doplnující metodou pro sběr dat bylo zvoleno **pozorování**, které probíhalo v rodinách dotazovaných. Pozorování bylo zúčastněné a nestrukturované tak, jak popisuje Hendl (2016). Autorka této práce za dotazovanými do jejich přirozeného prostředí (domácností) docházela více než jeden rok jako sociální pracovnice v rámci své profese. To významně přispělo k navázání důvěry mezi autorkou práce a dotazovanými. Oslovené respondentky měly chuť vyprávět o své rodině, což dokazuje i délka, a především hloubka uskutečněných rozhovorů. Na druhou stranu byly kladeny také vyšší nároky na etiku výzkumu vzhledem k tomuto dlouhodobému vztahu s pozorovanými. Hloubkové rozhovory poodkryly i životní příběhy a osudy nejen respondentek, ale také jejich rodin.

Výzkumný vzorek (charakteristika výběru), jednotka zkoumání a zjišťování

Výběr vzorku dotazovaných byl zvolen účelový čili záměrný. Jde o způsob vybírání účastníků dle určitého charakteristického rysu jako je například vlastnost. Jedná se také o jednu z nejrozšířenějších metod výběru kvalitativního výzkumu. (Miovský, 2006) Pro účely této diplomové práce byly osloveny klientky konkrétní sociálně aktivizační služby pro rodiny s dětmi. Jednalo se o matky, které aktivně využívají tuto sociální službu. Rozhovory byly uskutečněny s pěti klientkami sociální služby a za účelem doplnění informací se s některými respondentkami uskutečnilo rozhovorů více. S dotazovanými byla již dříve navázána spolupráce v rámci sociální práce. Sociálně aktivizační služba pro rodiny s dětmi byla přiblížena ve čtvrté kapitole teoretické části této práce, která se věnovala programům pomoci rodinám s ohroženým dítětem. Zvažovány byly také rozhovory se sociálními pracovníci z již zmíněné sociálně aktivizační služby či s pracovníci orgánu sociálně právní ochrany dětí (OSPOD). Rozhovory s pracovníci ze sociální služby byly vyhodnoceny jako nadbytečné. Autorka této práce vnáší do obsahu i své zkušenosti a odborný pohled na tuto problematiku.

Pracovnice OSPOD odmítly poskytnout rozhovory z důvodu nařízené mlčenlivosti. Autorka této práce měla písemný souhlas klientek k oslovení pracovníc OSPOD za účelem sběru dat k výzkumnému šetření. Níže jsou uvedeny jednotlivé charakteristiky respondentek, které se zúčastnily výzkumného šetření. Tyto charakteristiky jsou zde záměrně uvedeny, neboť mohou přispět k lepšímu pochopení souvislostí a situací rodin klientek sociálně aktivizační služby.

Charakteristika výzkumného vzorku

Účastnicím výzkumu jsou přidělena fiktivní jména, za účelem zachování anonymity. Všechny dotazované v době rozhovorů aktivně spolupracovaly s pracovníci OSPOD a již zmíněnou sociálně aktivizační službou pro rodiny s dětmi.

Paní Miriam

První dotazovanou je paní Miriam, které je 41 let a má čtyři děti. V domácnosti žije s nejstarší dcerou Mirkou a její téměř dvouroční dcerou Toničkou. Dále má v péči další dvě dcery Esterku 6 let a Verunku 3 roky. Paní Miriam má také patnáctiletého syna, který je svěřen do péče otce a na kterého paní Miriam pravidelně platí výživné, avšak kvůli neshodám se se synem nestýká. Paní Miriam prošla se všemi svými dětmi několika azylovými domy, které v ní zanechaly nepříjemné vzpomínky. Nyní žije rodina v pronajatém bytě, paní je na rodičovské dovolené a snaží se o finanční stabilizaci a samostatnost.

Paní Helena

Další respondentkou je paní Helena, je jí 34 let, má dvě dcery a partnera. Starší dceři Natálii je 10 let a navštěvuje 3. třídu základní školy. Druhé dceři je 6 let a dochází do speciální mateřské školy. Paní Helena dříve bydlela na komerční ubytovně, kde byly velmi nevyhovující podmínky. S partnerem si našli byt, ve kterém nyní žijí. Rodina se snaží zlepšit prospěch Natálie a vyrovnat se s postižením mladší dcery. Paní Helena pečuje o postiženou dceru a partner paní Heleny je zaměstnán ve stavební firmě.

Paní Tamara

Třetí dotazovanou je paní Tamara, které je 34 let a má čtyři děti. Nejstarší Anežce je patnáct let, synovi Mikulášovi je 10 let, mladší dceři Anastázii je 6 let a nejmladšímu Matějovi jsou 3 roky. Paní žije s manželem a s dětmi v pronajatém bytě kde pravidelně (1x za 14 dní na víkend) pobývají i tři děti manžela paní Tamary z předchozího manželství. Rodina se nachází v náročné životní situaci a na paní Tamaru jsou kladeny velké nároky, ta potřebuje podpořit a ocenit. Paní Tamara je na rodičovské dovolené a manžel má trvalé zaměstnání.

Paní Slávka

Paní Slávka má dvě děti, dceři Kláře je 18 let a synu Michalovi je 10 let. Paní Slávce je 42 let a je zaměstnaná v obchodním řetězci. Kvůli sporům žije dcera Klára u sestry paní Slávky. Paní Slávka tuto situaci nese těžce a snaží se finančně zabezpečit syna Michala, kterému nyní věnuje všechn svůj volný čas a péči. Paní žije v pronajatém bytě pouze se synem Michalem a nemá partnera.

Paní Libuše

Paní Libuši je 29 let, má dvě dcery a partnera. Společně žijí v pronajatém bytě. Paní Libuše je na rodičovské dovolené a její partner je v invalidním důchodu. Oba si však přivydělávají roznosem letáků a dalších tiskovin. Starší dceru má paní Libuše z předchozího vztahu, jmenuje se Alenka a je jí 10 let. Mladší dceři Terezce jsou 3 roky a jejím otcem je současný partner paní Libuše. Rodina řeší především náročnější výchovu dcer a finanční situaci. Paní Libuše strávila část dětství v pěstounské péči a v dětském domově. Potřebuje pomoci s výchovou dětí a podpořit v mezilidské komunikaci.

Jednotkou zkoumání této diplomové práce jsou specifika výchovy v rodině s ohroženým dítětem klientek konkrétní sociálně aktivizační služby pro rodiny s dětmi.

Etické aspekty výzkumu

Autorka této práce se řídila doporučeními od Hendla (2016), který považuje za podstatné získat informovaný souhlas všech účastníků výzkumu a důkladně je poučit o průběhu, realizaci a okolnostech výzkumného šetření. Dále je nezbytné respektovat odmítnutí respondenta se výzkumu zúčastnit a zachovat anonymitu zúčastněných.

Způsobem zaznamenávání rozhovoru bylo nahrávání na diktafon. To bylo doplněno průběžným zapisováním poznámek. Tyto poznámky se týkaly především popisu chování dotazovaných, jejich projevů a emocí. Před zahájením výzkumu byly účastnice obeznámeny s možností neodpovídat na kladené otázky a v rámci rozhovoru měly také dostatečný prostor k doplnění tématu a vyjádření svého názoru. Dále byly dotazované informovány o vytvoření audiozáznamu a ubezpečeny, že se rozhovor uchová v anonymitě. Účast ve výzkumu byla zcela dobrovolná, s respondentkami byl před začátkem rozhovoru podepsán informovaný souhlas, který obsahoval základní informace o výzkumu, o zpracování dat a o jeho účelu. Respondentky byly také seznámeny s tím, kdo bude mít přístup k těmto údajům, což považuje za důležité např. Miovský (2006). Autorka této práce také svým podpisem stvrdila mlčenlivost.

Realizace výzkumu

Samotný výzkum probíhal formou rozhovorů s klientkami sociálně aktivizační služby pro rodiny s dětmi dle časových možností dotazovaných od července 2019 do března 2020. Rozhovory se uskutečnily v přirozeném prostředí klientek, tedy v jejich domácnostech. Tento způsob Reichel (2009) i Hendl (2016) hodnotí kladně, protože známé prostředí je důležité pro dotazované kvůli přesnosti výzkumu. Snahou autorky této práce bylo klást otázky co nejsrozumitelněji a nejupřímněji, aby byla navozena příjemná atmosféra. Dotazované odpovídaly plynule v klidu a pohodě. Ukázka části rozhovoru je součástí příloh (příloha č. 2). Avšak s ohledem na délku a rozsah rozhovorů je jejich plné znění k dispozici u autorky práce.

Limity výzkumu

Autorka této diplomové práce považuje za důležité zmínit, že výzkumné šetření se týkalo pouze klientek sociálně aktivizační služby pro rodiny s dětmi. Získané poznatky z rozhovorů umožňují nastínit výchovu v rodinách dotazovaných, jejich odlišnosti a podobnosti - to lze považovat za pozitivní prvek. Na druhou stranu, z úzkého výzkumného vzorku dotazovaných není možné získané závěry zobecňovat. Účastnic výzkumu bylo prvoplánově více, avšak téměř polovina odmítla poskytnout rozhovor. U takto osobního tématu, kterým je výchova v rodině, to je pochopitelné. Počet dotazovaných se však nakonec ukázal jako dostatečný, neboť odpovědi sytily dané téma. Dalším nežádoucím limitem této práce je považována eventuální příležitost k uplatnění subjektivního názoru výzkumníka. Miovský (2006) popisuje, že je důležité, aby výzkumník zůstal objektivní, protože může dojít ke zkreslení výsledků výzkumného šetření. Autorka vynaložila určité úsilí, aby předešla možnému zkreslení z profesní praxe a zůstala objektivní.

5.2. Analýza výsledků výzkumného šetření

Při analýze výzkumného šetření se tato práce opírala především o literaturu Jana Hendla (2016) *Kvalitativní výzkum: základní teorie, metody a aplikace*, Romana Švaříčka a Kláry Šedové (2007) *Kvalitativní výzkum v pedagogických vědách*. Analýza dat byla provedena pomocí otevřeného kódování. Kódovací jednotkou byl zvolen významový celek, přepisy rozhovoru byly kódovány řádek za řádkem. Výstupem jsou vzniklé kategorie, které jsou popsány níže.

Kategorie 1: Pospolitost rodiny

Kódy:

- Výlety
- Víc se jim věnovat
- Povídání si
- Pobyt v přírodě
- Umět být spolu

Z výpovědí respondentek vyplynulo, že je pro ně jakýkoliv čas strávený s rodinou vnímán jako vzácný a velmi důležitý. Některé dotazované uváděly, že kvůli práci jim nezbývá na rodinu tolik času, kolik by si představovaly. Při rozhovorech bylo vyřčeno také několik přání, jak by si respondentky představovaly trávit svůj volný čas s rodinou. Paní Miriam uvedla: „*Já ten čas nemám snad nikdy. Chodím do práce, nebo něco uklízím, furt něco dělám. Já bych tak ráda šla s děckama někam ven. Tak ráda bych chodila do přírody, na procházku, někam s někým.*“ Všechny dotazované se shodovaly, že by se svou rodinou, a především s dětmi, chtěly trávit více času a mít společné zážitky. U většiny z nich však důležitou roli hrají finanční možnosti, jejich příjem je nízký, a tak se snaží každou volnou chvíli věnovat práci. Svou finanční situaci vnímají také jako příčinu toho, že s rodinou tráví málo času. Paní Tamara popisovala následující zážitky: „*Jezdili jsme hodně na výlety vlakem, byli jsme i v ZOO v Praze, vždycky jsme si to moc užili. Ale teď musím chodit do práce, abychom vůbec nějak vyšli.*“ Respondentky se také shodovaly v otázce mobilních telefonů. Připouštějí, že ony i jejich děti a případně partneři na nich tráví spoustu svého volného času, který by mohly trávit společně.

Kategorie 2: Priority ve výchově

Kódy:

- Zodpovědnost
- Udržování pořádku
- Vzdělání
- Umět vydělávat peníze
- Bezpečí

Dotazované se shodovaly, že se snaží vést své děti k zodpovědnosti. Také se mnohdy opakovala slovní spojení jako umět vydělávat peníze, zabezpečit rodinu apod. Dále se všechny respondentky shodovaly v tom, že je pro ně velmi důležité vzdělání dětí. Paní Helena uvedla: „*Chci, aby se dcery alespoň vyučily, aby nemusely dělat podřadný práce jako já. Nebo aby měly lepší školy, prostě třeba nějakou střední, aby měly.*“ Vedle vzdělání vnímají jako další důležitou prioritu dobré zaměstnání, vydělávat dostatek financí a umět doma uklízet. Pořádek a čistota je pro všechny základem toho co chtějí předat svým dětem. V několika rozhovorech se také promítalo přání: „*aby ty děti měly lepší život než já*“, což mimo jiné souvisí s dalšími kategoriemi, které jsou zaměřené na potřeby. Pod touto větou se ukrývá spousta dalších možných kódů. Paní Libuše uvedla: „*Nechci, aby moje děti měly tak hrozný dětství, co já... vím, že všechno nedělám správně, ale snažím se, co to jde... vím, že jim taky ulevuju, možná rozmazluju a vím, že to je špatně. Pro mě je nejdůležitější, aby byly šťastný.*“ Paní Slávka poznamenává, že: „*je důležitý, aby měl vzdělání a choval se slušně, hlavně ke starým lidem a měl chuť chodit do práce a aby ho to bavilo.*“ Zmíněná úcta ke starším lidem se promítala ve většině rozhovorů. Respondentky ji vnímají jako velice potřebnou, protože to dle jejich slov „*dnešním dětem chybí*“.

Z rozhovorů vyšlo najevo, že respondentky za nejdůležitější cíl výchovy vnímají naučit děti, aby se o sebe dokázaly postarat a byly v bezpečí. U všech respondentek se objevovala stejná přání, aby byly děti zabezpečené, měly peníze, nestrádaly (především hlady) a také kladly velký důraz na vzdělání. Zajímavostí je, že jako cíl výchovy dotazované vnímaly, umět být spolu a držet při sobě. Tuto pospolitost rodiny chtějí předávat svým dětem, aby i ony uměly při zakládání svých nových rodin vybudovat pevné pouto a aby se k nim chtěly vracet.

Kategorie 3: Nastavená pravidla (hranice) v domácnosti

Kódy:

- Úklid
- Večerka
- Autorita
- Zdravení
- Vynášet smetí

Tato kategorie zahrnuje celou řadu pravidel, které jsou v rodinách nastaveny. Respondentky mají potíže s dodržováním těchto pravidel u svých dětí. Pravidly v rodině jsou zde míněny hranice ve výchově. Dotazované se shodovaly, že jejich děti mají problém s respektováním autorit. Paní Tamara považuje pořádek doma a pravidelný úklid za zásadní pravidlo a popisuje, jak to vypadá u nich doma: *„jsou to bordeláři strašný jako, věci maj po zemi, nemaj uklizeno, všude všechno nechávaj a já se pak musím vztekat.“* Podobného názoru jsou i další respondentky. Paní Libuše uvedla, že: *„...úklid je moc důležitý, pak se teprve cítíte jako doma a né ve chlívků. Je důležitý, aby děcka věděly, že musí uklízet! Když neuklíží, musím je trestat.“* Dalším pravidlem v rodinách je hodina, kdy děti chodí spát. Všechny dotazované však uvedly, že se jim nedaří dosahovat toho, aby děti v danou hodinu byly v posteli.

K dodržování pravidel v domácnostech neodmyslitelně patří také odměny a tresty, které následují po (ne)dodržování daných pravidel. Odměny ve výchově slouží jako pozitivní posílení (tzv. zpevnění), při kterém je žádoucí chování dětí odměňováno něčím příjemným. Trest je ve výchově využíván jako důsledek nežádoucího chování dětí, obvykle jde o něco nepříjemného. Tyto důsledky chování popsal B. F. Skinner ve svých výzkumech. (Plháková, 2000) Odměny a tresty jsou dále představeny jako samostatné kategorie.

Kategorie 4: Odměny pro děti za úspěchy

Kódy:

- Pochvala
- Sladkosti
- Jídlo
- Cokoliv, co chtějí

Všechny dotazované se shodly, že pokud se dětem něco povede, odměňují je. Především věcmi, které mají rády, jako jsou sladkosti a hračky, avšak upozorňují, že se mnohdy stane, že nemají žádné finance, aby jim mohly koupit odměnu. Paní Slávka popisuje svou situaci: *„Když je možnost, tak jdu a něco mu koupím nebo ho aspoň pochválím, to jo... Ale s těma penězma ted' bojujem, takže když dostane dobrou známku, nemůžu mu za to nic koupit.“* Paní Tamara uvedla, že *„Máme takový rituál, když se někomu z dětí něco povede, hlavně známky ze školy, jdeme všichni na jídlo do McDonaldu.“* Z rozhovorů vyplynulo, že jídlem a hračkami chtějí dětem kompenzovat nedostatky, které plynou z finanční situace rodin.

Respondentky se dále shodovaly, že své děti „rozmazlují“ a mají obtíže při stanovení zákazů dětem. Používají odměny také jako motivaci pro děti, aby tím podpořily žádoucí chování. Z výzkumného šetření je patrné, že dotazované si uvědomují své „nedostatky“ ve výchově. Některé matky se svěřily, že na „zlepšení“ výchovy již spolupracují se sociálními pracovníci.

Kategorie 5: Tresty za nedodržení pravidel

Kódy:

- Vařečka
- Vyhrožování
- Poslat je spát
- Odebrání telefonu
- Křik, nadávky

Ze všech rozhovorů vyplývá, že dotazované neschvalují tělesné tresty. Nejčastěji trestají děti tak, že jim *„seberou věc, co mají rády“*, ve většině případů se jedná o mobilní telefon. Respondentky také připustily, že svým dětem často vyhrožují. Paní Helena uvedla: *„když holky udělaj něco, co nesměj, tak jim nadávám, pošlu je do postele lehnout a dost na ně řvu.“* Paní Miriam své děti dle svých slov *„postraší vařečkou“* a ony hned *„fungují“*.

Všechny respondentky se shodují, že samy byly v dětství velmi fyzicky trestány, a proto nechtějí to samé dělat svým dětem. Uznávají ale, že by si to jejich děti mnohdy *„zasloužily“*. Paní Slávka uvedla: *„Musím mu dávat zákazy a zabavovat mobil, on mě jinak vůbec neposlouchá. Jenže mně je ho pak líto, když brečí, nevím, co s tím... Musím mu udržet hranice nebo z něj vyrostě něco jako je jeho táta a to nechci!“* Z rozhovorů je patrné, že matky, které žijí v domácnosti s partnerem, lépe zvládají nastavování hranic u dětí. Ženy, které děti vychovávají samy, mají větší problémy s respektováním a autoritou dětí.

Kategorie 6: Reakce dětí na nastavené hranice

Kódy:

- Bouchání
- Pohledy, obličej
- Vztekání
- Pláč
- Strach
- Křik

Respondentky uváděly, že se jejich děti „vztekaají“, pokud je od nich vyžadováno, aby dodržovaly určitá pravidla (hranice). Nejčastěji dotazované uváděly, že na ně děti dělají obličej, brečí, křičí, bouchají dveřmi a v neposlední řadě se také bojí. Z výzkumného šetření je patrné, že strach vyvolává u dětí pláč a vzlykání u rodičů výčitky svědomí a lítost. Paní Miriam popisuje, jak vypadá vztek u dětí u ní doma: *„Nejdřív začne rvát, křičí na mě, hází se vším, co jí přijde pod ruku, vzteká se a pak brečí a někdy i já brečím, protože mi toho pak je líto.“* Paní Tamara uvedla: *„já děti nemlátím, dostaly párkrát, ale to mě vážně vytočily. Dcera mě dokonce jednou začla vyhazovat z bytu, šla se mnou skoro do bitky... Ale jinak když se vztekají, házou na mě strašný obličej, a to mě prostě ještě víc nakopne a já pak ještě víc řvu na ně.“* Křik se objevoval ve výpovědích všech zúčastněných. Z rozhovorů také vyšlo najevo, že se děti svých rodičů bojí, ač k nim nechovají, dle slov respondentek, respekt.

Jak bylo popsáno v druhé kapitole teoretické části, nedostatečná autorita je charakteristickým znakem poruchy rodičovství či nedostatečných rodičovských kompetencí. Tím se například zabývají ve své publikaci Matoušek a Pazlarová (2014a). Strach dětí popisují dotazované tak, že děti nechápou, že něco provedly. To může pramenit z nepochopení nastavení hranic v domácnosti.

Kategorie 7: Materiální potřeby

Kódy:

- Jídlo
- Hezké věci
- Auto
- Bydlení
- Oblečení
- Hračky

Respondentky se shodovaly a uváděly na prvních místech potřebu jídla. Vnímání této potřeby může opět plynout z nedostatečného zabezpečení rodiny především z finančního hlediska. Tyto rodiny s ohroženým dítětem se mnohdy pohybují na hranici chudoby. Chudoba pramenící z nedostatečného uspokojování potřeb byla stručně přiblížena v druhé kapitole této práce, především v souvislosti s indexem deprivace dětí. Paní Slávka uvedla: *„nejdůležitější je, aby měl kluk kde složit hlavu, bydlení, jídlo, oblečení... Když to mít nebude, seberou mi ho ze sociálky.“*

Z rozhovorů bylo patrné, že uspokojování materiálních potřeb dětí je velmi citlivé téma. Dotazované se z počátku nechtěly k materiálním potřebám vyjadřovat. Mračily se a zabíhaly v rozhovoru do jiných témat. Při opakovaných setkáních byly dotazované otevřenější a zodpověděly i otázky týkající se materiálního zabezpečení. Paní Libuše k základním potřebám také uvedla: *„oblečení, hračky to ty děcka potřebujou, aby si měly s čím hrát...“* Ze všech rozhovorů bylo patrné, že dotazované považují za důležitější uspokojování emocionálních potřeb. Těm se bude věnovat následující kategorie.

Kategorie 8: Emocionální potřeby

Kódy:

- Láska
- Porozumění
- Pocit domova
- Opора
- Důvěra

Z výzkumného šetření lze odvodit, že všem dotazovaným záleží především na potřebě lásky. Dále také děti potřebují porozumění, pocit bezpečí, zázemí, pocit domova. Paní Helena uvedla: „*Děti potřebují pocit domova, pocit toho, že jim někdo rozumí, že tady pro ně někdo je... to zázemí, oporu.*“ Paní Tamara popisovala potřeby dětí následovně: „*Všechny děti si zasloužej lásku, je jedno, jaký jsou, jestli zloběj nebo tak... mateřskej cit, aby byl pro ně rodič kamarád, co jim může pomoci v problémech.*“ Z rozhovorů také vyplynulo, že samy dotazované neměly jednoduché a šťastné dětství. Chtějí proto svým dětem dopřát co nejvíce lásky a porozumění, kterého se jim nedostávalo.

Paní Slávka také u potřeby lásky dodala: „*Dítě potřebuje lásku od obou rodičů. Je špatně že toho máho kluka vychovávám sama, vím to... Dítě potřebuje oba dva, já to sama nezvládám.*“ Pocity respondentky, se shodují s výzkumem, který byl zmíněn v druhé kapitole této práce. Rodina, ve které dítě vychovává osamělý rodič, je více ohrožena. Matějček (2005) považuje za důležité ve zdravém vývoji dítěte, aby se na výchově podíleli oba rodiče a plnili své role. Nabízí se zde uvést citát autora: „*Přestali jste být partnery, zůstáváte však nadále rodiči,*“ který uvedl v souvislosti s rozvodem rodičů a s tím spojenými dopady na dítě.

Kategorie 9: Naplňování potřeb rodičem

Kódy:

- Vydělávání peněz
- Povídání si
- Objímání se
- Věnování času
- Kupování věcí

Dotazované se shodovaly v naplňování potřeb dětí. Snaží se uspokojovat nejen materiální potřeby (jako je jídlo, oblečení a hračky), ale také se snaží mít s dítětem vztah založený na důvěře. Paní Miriam uvedla: *„Děti potřebují hlavně jíst, mít slušný oblečení, sem tam nějakou hračku. Taky musí vědět, že je má člověk rád. Tak je často objímám, a když mám prachy, tak jim koupím, co chtěj.“* Z rozhovorů také vyšlo najevo, že se snaží svým dětem věnovat a prohloubit důvěru v jejich vztahu. Paní Helena odpověděla: *„My se hodně objímáme, holky to maj moc rády. Potřebujou taky nějaký zázemí, tak se snažíme, aby měly všechno, co ostatní děti, aby na ně ve škole nekoukali jinak.“*

Potřebám se věnovala druhá kapitola této práce, ve které je mj. také zmíněno vyhodnocování potřeb dětí. Toto vyhodnocení je důležité pro pracovnice OSPOD, které řeší situaci rodiny s ohroženým dítětem. V rozhovorech se také objevovala obava z možného odebrání dítěte tzv. „sociálkou“, čímž respondentky mají na mysli právě pracovnice OSPOD. Vyhodnocování potřeb dětí Racek, Solařová a Svobodová (2014) považují za nejdůležitější vzhledem k poskytování základní péče a zabezpečení dětí. Uspokojování potřeb dětí je tedy základním prvkem jejich optimálního vývoje.

Kategorie 10: Pozice rodiče v rodině

Kódy:

- Až moc hodná
- Přísná
- Držím rodinu pohromadě
- Agrese
- Kontrola
- Sama na všechno

Všechny respondentky uvedly, že jsou „*až moc hodné na děti*“. Dotazované bez partnera uváděly, že se cítí „*na všechno samy*“. V rozhovoru se objevovala potřeba, mít partnera, se kterým by to zvládaly lépe. Paní Miriam odpověděla: „*Já taky potřebuju tu oporu, aby tady někdo byl i pro mě. Já se snažím pro holky všechno udělat, ale občas vím, že to nezvládám.*“ Z rozhovorů vyplynulo, že se matky vidí někdy i jako přísné. Přiznaly také, že občas nezvládají řešit konflikty a jsou výbušné. Paní Libuše uvedla: „*Já furt chodím a kontroluju. Děti, partnera, úklid doma... všechno, pořád. Beze mě by to tady všechno spadlo.*“ V tomto výroku se všechny dotazované shodovaly. Vidí se jako střed rodiny, který ji drží pohromadě.

Paní Tamara se popisuje následovně: „*Já jsem hrozně výbušná, začnu na děcka řvát, řvu i na manžela... Ten to nesnáší, já pak začnu proklínat a pak se spolu nebavíme, nesnáší proklínání. Já pak začnu bulet, omlouvat se za proklínání a modlit se.*“ Svou „*výbušnost*“ dále respondentka popisovala tak, že pokud nenastane toto „*divadlo*“, nikdo v rodině ji neposlouchá. Paní Tamara i další dotazované vnímají, že nejsou v rodině respektovány a nemají autoritu u dětí.

5.3. Diskuse výsledků výzkumného šetření

Výzkumným cílem této práce je zjistit, jaká jsou specifika výchovy v rodinách s ohroženým dítětem. K řešení a objasnění tohoto problému je stanovena hlavní výzkumná otázka, která je dále doplněna několika dílčími otázkami. Všechny výzkumné otázky budou nyní zodpovězeny. Jak již bylo zmíněno v metodologii výzkumného šetření, hlavní výzkumnou otázkou je: **Jaká jsou specifika výchovy v rodinách s ohroženým dítětem?** Tuto hlavní výzkumnou otázku nadále sytí tři dílčí výzkumné otázky, jsou to: **Jaký je podle rodičů cíl jejich výchovy? Jak rodiče nastavují dětem hranice? Jaké jsou podle rodičů potřeby dětí?** Tyto dílčí výzkumné otázky byly analyzovány prostřednictvím sestavených kategorií a kódů. Ty vznikly z doslovných přepisů rozhovorů respondentek a jsou uvedeny výše. Nyní jsou nejprve zodpovězeny a diskutovány dílčí výzkumné otázky a poté hlavní výzkumná otázka.

Jaký je podle rodičů cíl jejich výchovy?

K zodpovězení této otázky posloužily výše stanovené kategorie 1 a 2. Respondentky považují za cíl své výchovy naučit děti samostatnosti a zodpovědnosti. Dále zmiňovaly především potřebu bezpečného prostředí. Při rozhovorech bylo cítit určité napětí a nejistota dotazovaných v otázkách jejich výchovy. Byla vyslovena přání dětem, která se týkala především finanční jistoty a dostatku jídla. Dotazované se shodovaly v pohledu na vedení domácnosti. Považují to za velmi důležité a snaží se děti vést k úklidu a udržování pořádku. Prioritou ve výchově je také vzdělání dětí a úcta ke starším. Cíl své výchovy vnímají i ve společném trávení volného času rodiny. Respondentkám záleží na pospolitosti rodiny. Přály si také, aby se za nimi jejich děti v dospělosti vracely a chtěly s nimi trávit volné chvíle.

Všechny dotazované se dále shodovaly, že by chtěly dětem věnovat více času a pozornosti. Uvědomují si, že by mohly trávit volný čas v přírodě či na výletech jako rodina. Respondentky uváděly, že jim na to nezbyvá moc času, anebo nemají dostatek finančních prostředků, což vnímají jako překážku v možnosti trávení volného času rodiny.

Jak nastavují rodiče dětem hranice?

Touto dílčí výzkumnou otázkou se zabývaly kategorie 3, 4, 5 a 6. Každá rodina má ve svých domácnostech individuálně nastavená pravidla. Z rozhovorů vyplynulo, že pravidla se nejčastěji týkají úklidu, slušného chování na veřejnosti a „večerky“. Dotazované mají obtíže při nastavování hranic dětem. Všechny se shodovaly, že jejich děti „neposlouchají, nechodí spát, v kolik jim rodič řekne“ a nerespektují autority. To se více projevilo u osamocených rodičů, Matoušek uvádí: „*Chybějícím otcem v rodině přichází jak chlapec, tak děvče, o potřebný vzor mužské role. Nepřítomnost otce v rodině způsobuje výchovné problémy ve větší míře, než je běžné, a následně i zvýšenou delikvencí mládeže vyrůstající v těchto rodinách.*“ (Matoušek, 2005, s. 44) Toto tvrzení se v rozhovorech potvrdilo. Paní Slávka konkrétně uváděla, že vnímá, jak její syn potřebuje otce a lásku od obou rodičů a že sama tuto složitou roli dle svých slov „nezvládá“.

Respondentky své děti za úspěchy odměňují. Mnohdy pochvalou ale častěji se jedná o materiální věci, jako jsou sladkosti a hračky. Dotazované vnímají, že své děti „rozmazlují“. Z výzkumného šetření dále vyplynulo, že své děti trestají spíše ústní formou, případně pokáráním a výhružkami ohledně zabavení oblíbených věcí. Matky uváděly, že se snaží vyhýbat tělesným trestům, neboť je samy zažily v dětství. Mají na tyto tresty špatné vzpomínky. Z rozhovorů mimo jiné vyšlo najevo, že děti reagují na nastavené hranice nejčastěji vztekem a pláčem. U respondentek se při „trestání dětí“ objevují výčitky.

Jaké jsou podle rodičů potřeby dětí?

Potřeby dětí přibližují kategorie 7, 8 a 9. Částečně také kategorie 10, která se zabývá pozicí rodiče v rodině. Respondentky vnímají materiální a emocionální potřeby dětí. Mezi materiální řadí především dostatek jídla, adekvátní bydlení a oblečení. Dále také odpovídaly, že děti potřebují hezké věci a hračky. V materiálních potřebách se opět odráží finanční situace rodin. Uspokojování těchto potřeb považují za nezbytné, protože pokud je nebudou naplňovat, tak jim děti „seberou ty ze sociálky“. Potřeby dětí byly citlivým tématem rozhovorů.

Při zmínce o spolupráci s pracovníky OSPOD bylo možné vyzorovat, jak se dotazované necítily komfortně. Přestaly dodržovat oční kontakt a mračily se. Také se shodovaly, že je pro děti důležitější uspokojování emocionálních potřeb. Především se pak jednalo o lásku, důvěru a o pocit bezpečí. Potřeba zázemí vyplynula ze všech rozhovorů jako velmi důležitá. Odráží se zde situace rodin, které žijí v neustálém strachu o svou budoucnost. V rozhovorech se objevovala problematika nestálého bydlení a s ní i spojený strach o zabezpečení rodiny. Respondentky se v zajišťování potřeb dětí vnímají jako střed, který drží rodinu pohromadě. Zároveň cítí, že musejí své děti neustále kontrolovat. Svou roli vidí především v zajištění finančních prostředků k uspokojení základních potřeb jako je jídlo, bydlení a oblečení. Dotazované se cítí „na všechno samy“ bez ohledu na to, zda žijí v domácnosti s partnerem nebo bez něj. I u této dílčí výzkumné otázky lze konstatovat, že osamocené matky obtížněji uspokojují potřeby dětí než úplné rodiny.

Lze tedy říct, že v těchto rodinách nejsou uspokojovány Matějčkovy potřeby otevřené budoucnosti, životní jistoty a smysluplného světa. Optimálně naplňovány nejsou ani další již zmíněné potřeby.

Jaká jsou specifika výchovy v rodinách s ohroženým dítětem?

Výchova v rodinách s ohroženým dítětem je specifická především tím, že kromě rodičů zde mají svou významnou úlohu i sociální pracovníce. Respondentky, které odpovídaly na otázky ve výzkumném šetření, aktivně spolupracovaly s pracovníci OSPOD a s autorkou této diplomové práce v rámci sociálně aktivizační služby pro rodiny s dětmi. Dalším specifikem výchovy je její cíl. Z rozhovorů vyšlo najevo, že dotazované považují za cíl své výchovy vést děti k samostatnosti a zodpovědnosti. Dále jsou jejich prioritami ve výchově umět se starat o domácnost, udržovat pořádek, mít kvalitní vzdělání a umět společně trávit volný čas.

Z rozhovorů plyne, že charakteristickým znakem výchovy v rodině s ohroženým dítětem je nerespektování autorit. Lze tedy konstatovat, že toto nerespektování je také specifikem jejich výchovy. Děti mnohdy porušují nastavená pravidla. Za jejich nedodržování jsou trestány především verbálně. Respondentky se shodovaly, že se vyhýbají fyzickým trestům a to především kvůli své vlastní zkušenosti z orientační rodiny. Dotazované se snaží děti odměňovat, čímž je motivují k žádanému chování. Odměnou je myšlena pochvala či zakoupení oblíbené věci. Dalším specifikem je forma uspokojování potřeb dětí. V rodinách s ohroženým dítětem jsou tyto potřeby naplňovány s obtížemi. Respondentky vnímají, že potřeby svých dětí neuspokojují dostatečně. Všechny se shodovaly, že jim největší obtíže dělá finanční situace rodiny. Mnohdy rodinám nezbývají peníze na zakoupení potravin či ošacení. Rodiny žijí v nejistotě nejen finanční, ale také bytové. Tato nepříznivá sociální situace má negativní vliv na výchovu a vývoj dítěte.

Z rozhovorů také vyplynulo, že klientky sociálně aktivizační služby využívají i další možnosti podpory pro rodiny s ohroženým dítětem. Ze strany státu se jedná především o státní sociální podporu a pomoc. Některé rodiny využívají programu sanace rodiny a jiné docházejí na rodinnou terapii. Všechny zúčastněné spolupracují také s pracovníci OSPOD. Výzkumné šetření rozkrylo hlubší souvislosti výchovy v rodinách.

Závěr

Diplomová práce se zabývala tématem „*Specifika výchovy v rodinách s ohroženým dítětem*“. Cílem této práce bylo, s oporou o odbornou literaturu, popsat a analyzovat specifika výchovy v rodinách s ohroženým dítětem. Významnou část předložené práce tvoří objasnění teoretických východisek, kde autorka ukotvuje téma. První kapitola se nejprve zabývala charakteristikou rodiny a jejími funkcemi. Stručně zde byla věnována pozornost i termínům mnohoproblémová či ohrožená rodina, protože souvisí s životní úrovní, ve které se rodiny nacházejí. Druhá kapitola se zaměřovala na výchovu v rodině, na rodičovství a potřeby. Důraz byl kladen na potřeby dětí, ty byly popsány především podle Matějčka. Ve výzkumném šetření byl také využit *Průvodce vyhodnocování potřeb dětí* od autorů Racka, Solařové a Svobodové (2014). Následně se tato práce zabývala ochranou a právy dítěte. Závěr teoretických východisek přinesl pohled na programy podpory pro rodiny s ohroženým dítětem. Nejprve ze strany státu kde byly zmíněny i strategické dokumenty a poté ze strany dalších vybraných subjektů. Jako příklad byla uvedena sanace rodiny, rodinná terapie či sociálně aktivizační služba pro rodiny s dětmi.

Výzkumná část práce se nejprve zabývala popisem empirického šetření včetně analýzy získaných dat. S ohledem na zvolený cíl práce byla zvolena kvalitativní strategie. Autorka využila metody polostrukturovaného rozhovoru a následně analyzovala získaná data prostřednictvím otevřeného kódování. Rozhovory probíhaly v přirozeném prostředí v předem vybraných rodinách. Hlavním cílem výzkumného šetření bylo zjistit, jaká jsou specifika výchovy v rodinách s ohroženým dítětem. V dílčích částech realizace výzkumného šetření se tato práce zaměřila na cíle výchovy, nastavování hranic a na potřeby dětí. Autorka této práce považuje cíle výzkumného šetření za splněné, neboť byly v rámci realizovaných rozhovorů zodpovězeny stanovené výzkumné otázky. Využití kvalitativního designu znamená, že výsledky nelze interpretovat plošně. Výsledky tohoto šetření nabízejí možnost pohlédnout na specifika výchovy ve zkoumaných rodinách. Autorka v rámci své profese spolupracuje s rodinami s ohroženým dítětem a čerpala ze své praxe. Toto téma zpracovala tak, aby se pokusila vnést odborný pohled na tuto problematiku.

I přes široce pojaté téma považuje autorka cíl práce za splněný. Výzkumné šetření přineslo několik specifíků výchovy, která mají rodiny s ohroženým dítětem.

Dané téma by mohlo být dále rozpracováno ve výzkumném šetření, které by se zabývalo socializací ohroženého dítěte. Diplomová práce bude dále využita v rámci projektu specifického výzkumu UHK *Zvládání výchovné funkce rodiny v mnohoproblémové situaci*, jehož je autorka této práce součástí. Tato práce také přispěje širší veřejnosti k větší informovanosti o specifikách výchovy v rodinách s ohroženými dětmi. Autorce práce realizované rozhovory pomohly prohloubit důvěru klientek a více tak porozumět složité situaci, ve které se rodiny nacházejí.

Seznam použité literatury a citovaných zdrojů

BAKALÁŘ, Eduard a NOVÁK, Daniel. *Nové pohledy na rozvodovou tematiku: sborník statí k problematice sociálně právní ochrany nezletilých dětí*. Vyd. 1. Praha: Ministerstvo práce a sociálních věcí České republiky, 1993. 49 s. ISBN 80-85529-06-8.

BECHYŇOVÁ, Věra a KONVIČKOVÁ, Marta. *Sanace rodiny: [sociální práce s dysfunkčními rodinami]*. Vyd. 2. Praha: Portál, 2011. 151 s. ISBN 978-80-262-0031-4.

BERG, Insoo Kim. *Posílení rodiny: základy krátké terapie zaměřené na řešení*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2013. 167 s. ISBN 978-80-262-0500-5.

BOKOVÁ, Ludmila et al. *Rodiče, děti a jejich problémy: sborník studií*. Vyd. 1. Praha: Sdružení Linka bezpečí, 2011. 126 s. ISBN 978-80-904920-0-4.

CVVM. Centrum pro výzkum veřejného mínění. 2016. *Postoje českých občanů k manželství a rodině – únor 2016*. Praha: SOÚ AV ČR. [online]. [cit. 23. 2. 2020]. Dostupné z:
https://cvvm.soc.cas.cz/media/com_form2content/documents/c2/a2030/f9/ov160315a.pdf

DUNOVSKÝ, Jiří. *Dítě a poruchy rodiny*. Vyd. 1. Praha: Avicenum, 1986. 139 s. Hálkova sbírka pediatrických prací; 37.

GJURIČOVÁ, Šárka a KUBIČKA, Jiří. *Rodinná terapie: systemické a narativní přístupy*. Vyd. 1. Praha: Grada, 2003. 182 s. Psyché. ISBN 80-247-0415-3.

HELUS, Zdeněk. *Sociální psychologie pro pedagogy*. Vyd. 2., přepracované a doplněné vydání. Praha: Grada, 2015. 399 stran. Pedagogika. ISBN 978-80-247-4674-6.

HENDL, Jan. *Kvalitativní výzkum: základní teorie, metody a aplikace*. Vyd. 4., přepracované a rozšířené vydání. Praha: Portál, 2016. 437 stran. ISBN 978-80-262-0982-9.

HOLÁ, Lenka et al. *Rodinná mediace v České republice*. Praha: Leges, 2014. 256 s. Teoretik. ISBN 978-80-7502-015-4.

HUBÁČKOVÁ, Jitka. *Syndrom CAN - charakteristika*. Národní informační centrum pro mládež [online]. Národní informační centrum pro mládež: NICM, 2018. [cit. 2020-03-06]. Dostupné z: <http://www.icm.cz/syndrom-can-charakteristika>

JUNOVÁ, Iva. *Metody sociální pedagogiky*. Vyd. 1. Hradec Králové: Gaudeamus, 2018. 89 stran. ISBN 978-80-7435-698-8.

KRAUS, Blahoslav et al. *Člověk - prostředí - výchova: k otázkám sociální pedagogiky*. Vyd. 1. Brno: Paido, 2001. 199 s. ISBN 80-7315-004-2.

KRAUS, Blahoslav et al. *Životní styl současné české rodiny*. Vyd. 1. Hradec Králové: Gaudeamus, 2015. 246 s. ISBN 978-80-7435-544-8.

KRAUS, Blahoslav. *Základy sociální pedagogiky*. Vyd. 2. Praha: Portál, 2014. 215 s. ISBN 978-80-262-0643-9.

KUCHAŘOVÁ, Věra a kol. *Česká rodina na počátku 21. století: životní podmínky, vztahy a potřeby*. Vyd. 1. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON) v koedici s Výzkumným ústavem práce a sociálních věcí, v.v.i., 2019. 300 stran. Studie; 134. svazek. ISBN 978-80-7416-333-3.

KVĚTENSKÁ, Daniela. *Ohrožené dítě a jeho rodina*. In: LAŠEK, Jan et al. *Čtyři pohledy na rodinu*. Vyd. 1. Hradec Králové: Gaudeamus, 2014. s. 72-88. ISBN 978-80-7435-531-8.

LAŠEK, Jan a LOUDOVÁ, Irena. *Rodina jako základ vývoje morálky a občanských postojů dětí*. Vyd. 1. Hradec Králové: Gaudeamus, 2013. 116 s. ISBN 978-80-7435-335-2.

MASLOW, Abraham Harold. *O psychologii bytí*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2014. 317 s. ISBN 978-80-262-0618-7.

MATĚJČEK, Zdeněk a DYTRYCH, Zdeněk. *Krizové situace v rodině očima dítěte: dětská závist - žárlivost, nevěra a rozvod - nový partner v rodině, nevlastní sourozenci - vzpomínky z dětství*. Vyd. 1. Praha: Grada, 2002. 128 s. Pro rodiče. ISBN 80-247-0332-7.

MATĚJČEK, Zdeněk, POKORNÁ, Marie a KARGER, Petr. *Rodičům na nejhezčí cestu*. Vyd. 11., v Portále první. Praha: Portál, 2016. 191 s. ISBN 978-80-262-1029-0.

MATĚJČEK, Zdeněk. *Co děti nejvíc potřebují*. Vyd. 7. Praha: Portál, 2015. 108 s. ISBN 978-80-262-0853-2.

MATĚJČEK, Zdeněk. *Rodiče a děti*. Vyd. 3, upravené vydání (ve Vyšehradu první). Praha: Vyšehrad, 2017. 353 stran. ISBN 978-80-7429-797-7.

MATĚJČEK, Zdeněk. *Výbor z díla*. Vyd. 1. Praha: Karolinum, 2005. 445 s. ISBN 80-246-1056-6.

MATOUŠEK, Oldřich a PAZLAROVÁ, Hana. *Hodnocení ohroženého dítěte a rodiny v kontextu plánování péče*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2014a. 183 s. ISBN 978-80-7367-739-8.

MATOUŠEK, Oldřich a kol. *Podpora rodiny: manuál pro pomáhající profese*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2014b. 171 s. ISBN 978-80-262-0697-2.

MATOUŠEK, Oldřich, ed. KODYMOVÁ, Pavla, ed. a KOLÁČKOVÁ, Jana, ed. *Sociální práce v praxi: specifika různých cílových skupin a práce s nimi*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2005. 351 s. ISBN 80-7367-002-X.

MATOUŠEK, Oldřich. *Slovník sociální práce*. Vyd. 3. Praha: Portál, 2016. 271 stran. ISBN 978-80-262-1154-9.

MEDIAN, s.r.o. *Stav české rodiny, co ji chrání a ohrožuje: závěrečná zpráva z výzkumu*. Praha: Nadace Sirius, 2016. 84 stran. ISBN 978-80-906468-0-3.

MIOVSKÝ, Michal. *Kvalitativní přístup a metody v psychologickém výzkumu*. Vyd. 1. Praha: Grada, 2006. 332 s. Psyché. ISBN 80-247-1362-4.

MPSV 2014. *Strategie sociálního začleňování 2014-2020*. Vyd. 1. Praha: MPSV ČR. ISBN 978-80-7421-080-8.

MPSV 2016a. Rodina, ochrana práv dětí, senioři. [online ze dne 8. 2. 2020] Dostupné z: <https://www.mpsv.cz/ochrana-prav-deti>

MPSV 2016b. *Úmluva o právech dítěte a související dokumenty*. Praha: MPSV ČR. ISBN 978-80-7421-120-1.

MPSV 2017. *Koncepce rodinné politiky*. Praha: MPSV ČR. 2017. [online]. [cit. 17. 2. 2020]. Dostupné z: https://www.mpsv.cz/documents/20142/225508/Koncepce_rodinne_politiky.pdf/5d1efd93-3932-e2df-2da3-da30d5fa8253

MPSV 2018. *Analýza služeb pro ohrožené rodiny a děti spadajících do systému preventivních služeb na podporu rodiny v zahraničí vč. příkladů dobré praxe*. [online ze dne 7. 3. 2020] Dostupné z: <http://www.pravonadetstvi.cz/stahnout-soubor/analyza-preventivnich-sluzeb>

MPSV 2020. *Strategické dokumenty v oblasti podpory rodiny*. Praha: MPSV ČR. [online ze dne 23. 2. 2020]. Dostupné z: <https://www.mpsv.cz/strategicke-dokumenty-v-oblasti-podpory-rodiny>

MPSV 2019. *Inovovat může každý: základní principy inovativních přístupů a služeb pro ohrožené děti a jejich rodiny*. Vyd. 1. Praha: Ministerstvo práce a sociálních věcí, 2019. 57 s. Právo na dětství. ISBN 978-80-7421-164-5.

MŠMT 2020. *Středisko výchovné péče*. Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy. Praha: © 2013 – 2020 MŠMT, 2020. [online ze dne 8. 2. 2020] Dostupné z: <http://www.msmt.cz/vzdelavani/socialni-programy/strediska-vychovne-pece>

MULHEIR, G., BROWN, K. *De-institutionalizing and Transforming Children's Services*. University of Birmingham, Birmingham, 2007. 131 s. ISBN: 0704426269 9780704426269.

MYNARSKA M., RIEDERER B., JASCHINSKI I., KRIVANEK D., NEYER G., OLAH L. Vulnerability of families with children: Major Risks, Future Challenges and Policy Recommendations. Changing Families and Sustainable Societies: Policy Contexts and Diversity over the Life Course and across Generations. *Families and Societies Working Papers No. 49*. [online]. 2015. [cit. 14. 2. 2020] Dostupné z: <http://www.familiesandsocieties.eu/wp-content/uploads/2015/11/WP49MynarskaEtAl2015.pdf>

NEČADOVÁ, Věra. *Sociální politika: systém sociálního zabezpečení: studijní opora*. Vyd. 1. Jihlava: Vysoká škola polytechnická Jihlava, 2014 [i. e. 2015]. 120 s. ISBN 978-80-88064-08-4.

OHROŽENÉ DÍTĚ. *Ohrožené dítě: Mapa Ohrožené dítě* [online]. Leaflet © Seznam.cz, a.s., © OpenStreetMap: Dům tří přání, z. ú., 2020. [cit. 27. 2. 2020]. Dostupné z: <https://www.ohrozenedite.cz/about-us>

PEMOVÁ, Terezie a PTÁČEK, Radek. *Sociálně-právní ochrana dětí pro praxi*. Vyd. 1. Praha: Grada, 2012. 187 s. ISBN 978-80-247-4317-2.

PESSO, Albert, BOYDEN-PESSO, Diane a WINNETTE, Petra. *Úvod do Pesso Boyden System Psychomotor: PBSP jako terapeutický systém v kontextu neurobiologie a teorie attachmentu*. Vyd. 1. Praha: Sdružení SCAN, 2009. 210 s. ISBN 978-80-86620-15-2.

PLHÁKOVÁ, Alena. *Přehled dějin psychologie*. Vyd. 1. Olomouc: Univerzita Palackého, 2000. 97 s. ISBN 80-244-0161-4.

PRÁVO NA DĚTSTVÍ. *Právo na dětství: Metody a nástroje SPOD* [online]. NETservis s.r.o.: MPSV, ©2020. [cit. 2020-03-08]. Dostupné z: <http://www.pravonadetstvi.cz/odbornici/metody-a-nastroje/>

PROCHÁZKA, Miroslav. *Sociální pedagogika*. Vyd. 1. Praha: Grada, 2012. 203 s. Pedagogika. ISBN 978-80-247-3470-5.

RACEK, Jindřich, SOLAŘOVÁ, Hana a SVOBODOVÁ, Alena. *Vyhodnocování potřeb dětí: praktický průvodce: metodika vyhodnocování*. Vyd. 1. Praha: Lumos Foundation, ©2014. 29 s. ISBN 978-80-260-5521-1.

REICHEL, Jiří. *Kapitoly metodologie sociálních výzkumů*. Vyd. 1. Praha: Grada, 2009. 184 s. Sociologie. ISBN 978-80-247-3006-6.

STAŠOVÁ, Leona, SLANINOVÁ, Gabriela a JUNOVÁ, Iva. *Nová generace: vybrané aspekty socializace a výchovy současných dětí a mládeže v kontextu medializované společnosti*. Vyd. 1. Hradec Králové: Gaudeamus, 2015. 212 stran. Recenzované monografie. ISBN 978-80-7435-567-7.

ŠVARÍČEK, Roman a ŠEĐOVÁ, Klára a kol. *Kvalitativní výzkum v pedagogických vědách*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2007. 377 s. ISBN 978-80-7367-313-0.

TICKELLM, Dame. Clare. *Families with Multiple Problems*. RSA, [online]. 2012. [cit. 14. 2. 2020] Dostupné z: http://www.thersa.org/__data/assets/pdf_file/0005/783527/RSA_Plugging_the_gap-Families_with_multiple_problems.pdf

TOWNSEND CENTRE FOR INTERNATIONAL POVERTY RESEARCH: *Measurements of Poverty Absolute Poverty and Basic Needs*. University of Bristol, [online]. [cit. 14. 2. 2020]. Dostupné z: <https://www.bristol.ac.uk/poverty/definingandmeasuringpoverty.html#top>

VÁGNEROVÁ, Marie. *Psychopatologie pro pomáhající profese*. Vyd. 5. Praha: Portál, 2012. 870 s. ISBN 978-80-262-0225-7.

VONDROUŠOVÁ, Jindra. *Rodina jako facilitátor rozvoje uměleckých dovedností a zájmů a jejich vliv na sebehodnocení dítěte*. In: LAŠEK, Jan et al. *Čtyři pohledy na rodinu*. Vyd. 1. Hradec Králové: Gaudeamus, 2014. s. 72-88. ISBN 978-80-7435-531-8.

Zákon č. 108/2006 Sb. *Zákon o sociálních službách*

Zákon č. 117/1995 Sb. *Zákon o státní sociální podpoře*

Zákon č. 359/1999 Sb. *Zákon o sociálně-právní ochraně dětí*, v platné verzi novely Zákona č. 401/2012 Sb. Zákon, kterým se mění zákon č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí, ve znění pozdějších předpisů, a další související zákony.

Zákon č. 89/2012 Sb. *Občanský zákoník*

Seznam příloh

Příloha č. 1: Tazatelské okruhy

Příloha č. 2: Ukázka části rozhovoru

Příloha č. 1: Tazatelské okruhy

Základní data o dotazované

- Jak se jmenujete?
- Kolik máte dětí?
- Jak jsou staré?
- Mají všechny děti stejného otce?
- Kdo vychovává děti?
- Kde žijete?
- S kým žijete?

Pospolitost rodiny

- Jak to vypadá, když jste spolu?
- Co děláte?
- „*Co vám funguje*“, abyste byly spolu?
- Co všechno si představujete pod „*pospolitostí*“ rodiny?
- Co pro vás znamená volný čas?
- Jak trávíte volný čas?
- Jak a čím děti přispívají do chodu rodiny?
- Jak vám děti doma pomáhají?

Limity

- Jak hlídáte děti?
- V čem jim stanovujete hranice?
- Co děti smí a co nesmí?
- Jak řešíte situaci, když vaše dítě něco provede?
- Co děláte, když se dítěti něco povede?
- Jak děti poznají, co smí dělat a co nesmí?
- Když něco dětem nechcete dovolit, jak to probíhá?
- Kdo komu ustupuje? A kdy?
- Koho děti poslouchají? (Kdo na ně platí?)

Hranice

- Jak nastavujete hranice pro děti?
- Jak hlídáte dodržování pravidel?
- Jak se kdo chová a reaguje?
- Co se stane, když dítě poruší pravidla (případně rodič)?
- Co se děje potom?
- Jak poznáte, že vás děti poslouchají?
- Jak to vypadá, když vás neposlouchají?
- Jaké „*průšvihy*“ s dětmi často řešíte?
- Co podle vás nejhoršího provedly?
- Jak jste to řešila?
- Jak to vypadá, když vaše dítě zlobí? Co dělá?

Cíl

- Co je pro vás ve výchově vašich dětí nejdůležitější?
- Co jim chcete výchovou předat?
- Co jim předáváte?
- Jak to děláte?
- Na čem vám nejvíce záleží?
- Co učíte děti, aby obstály v životě?
- Jaké chcete, aby byly děti až „*vyrostou*“?
- Máte z něčeho obavy v budoucnosti?
- Čeho se bojíte?
- Kam, případně k čemu vaše děti směřují?

Postava rodiče

- Popište mi prosím, jak se vnímáte jako rodič?
- Jaká jste?
- Jaké se myslíte, že máte místo v rodině?
- Jaké úkoly jako rodič máte?
- Co děláte?
- (Co si myslíte, že byste měla dělat?)
- Co je nutné dělat ve výchově?
- Na co se nesmí zapomínat?
- Je něco, za co byste se pochovalila ve výchově svých dětí? V čem si jste jistá?
- Jaké bylo vaše dětství?
- Předali vám rodiče nějaká „*moudra*“? Jaká?
- Popište mi prosím, jak probíhala vaše výchova?
- Jak vás trestali, když jste něco provedla?
- Jak vás odměňovali?
- Děláte to jinak? Proč?

Potřeby dětí

- Co podle vás děti potřebují?
- Co potřebují nejvíce?
- Co všechno si myslíte, že byste jako rodič měla plnit za potřeby dětí?
- Jaké máte „*úkoly*“?
- Jak to zvládáte?
- Potřebujete pomoci?
- Pomáhá vám s tím někdo?
- Pokud ano, v čem, jak? Pokud ne, a je to potřeba?

Příloha č. 2: Ukázka části rozhovoru

J: Jak XY trestáte? Nebo jak jí řeknete, že něco nemůže?

X: XY, když něco provede, tak prostě to, co má ráda, jí prostě zadržu. To znamená, tablet jí zadržu a prostě místo toho si vezme prostě knížku anebo nějaký ten papír a procvičuje. Což po ní je dobrý, protože nastoupí do první třídy.

J: Jo, to děláte jenom dobře. To mám radost.

X: A Y, když byla malá, tak jí jsem taky trestala tím, ale zase jsem jí brala mobil. Protože pro ni je ... Někdy tablet jí nevádí, ale pro ni byl trest vlastně, když nemohla být na facebooku, nebo takhle na těch sítích, že jo.

J: Jasně. A jak holky vlastně poznají, že něco provedly?

X: Že se zlobím, oni to vědí.

J: A jak to vypadá, když se zlobíte?

X: Už беру vařečku. Jenom vezmu vařečku a už vědí. I ta YX, i když má dva roky, tak ona to pozná.

J: Jo.

X: Ona to nechápe, ale jak ví, že mám vařečku, tak už se schovává. Jo, už se schovává. A říkám: „*A vylez, víš co ...*“ a už ví, co provedla.

J: Čím byste je odměnila, nebo pochválila, nebo jak to vypadá?

X: Když zase něco udělají, jako pěkného, jako, tak jim za odměnu koupím nějakou tyčinku, nebo něco takového, aby věděly, ale nekupuji to furt, aby si na to zase nezvykly.

J: Jo jasně.

X: Že něco prostě se jim povede a já jim půjdu a koupím no. Jednou za čas jim prostě tu zmrzku koupím.

J: Však to je v pořádku. Jestli si vzpomenete, když Y chodila do školy, když se jí něco povedlo ve škole, nebo když jí to naopak ve škole nešlo?

X: Když jí to nešlo, tak tam jsem jí hodně pomáhala, vlastně měla jsem na ní čas hlavně. Protože vlastně tou dobou nebyl kluk a vlastně byla sama a děti byly malé vlastně, takže tou dobou jsem se té Y mohla věnovat víc než teďka vlastně více dětem. Ale zvládla jsem to.

J: Jo, však je to vidět, vždyť ta Y funguje. Tak ještě mě napadá, když dětem něco zakazujete, jak reagují? Řeknou: „*Jo, tak já už to nechci mami.*“?

X: Jako budou to muset brát, protože se jim to nelíbí, ale já jim to říkám s tím stylem, že prostě mamka je sama v tu chvíli a nemá na to, prostě se řekne, nervy, že musí prostě to pochopit s tím stylem, že prostě, že jsem sama. Jo, takže mi musí pomoci. A už jsou velké na to, na to, že mi musí pomáhat.

J: A chápou to? Nebo se vztekají?

X: Jako nechtějí, ale pochopí to. Jako časem ...

J: A jak to vypadá, že nechtějí? Říkáte „*nechtějí*“, to každá reaguje jinak?

X: Vztekají se, jako přes kopírák všechny.

J: Všechny tři?

X: Ale ona to umí i ta nejmladší.

J: A jak to vypadá, když se vztekají?

X: Začne se vztekat, mlátit a já říkám: „*Nechte toho, tohle na mě ...*“. Takže chvílku prostě zalezou, pak jakože nic a pak se začnou omlouvat. Takže jak přes kopírák všechny tři.

J: Tak to máte veselé. A u čeho se třeba, když byste dala příklad, u čeho se to stane, že se vztekají?

X: Nechtějí mně třeba pomoci. Já toho mám hodně, potřebuji někam jet a ony – ta je na tabletu, ta je na mobilu, ta to chce taky, takže ta jí to nepůjčí, takže to je pak mazec no.

J: A když máte nějaký konflikt, kdo ustoupí? Vy nebo holky?

X: Holky. Ony vědí, že já jim nepovolím.

J: Přistoupí k tomu nakonec?

X: Jo. Zase už jim nic jiného nezbývá.

J: Takže vlastně poslouchají Vás. Poslouchají ještě někoho jiného?

X: Ted'ka tuhle dobu ne.

J: Ted'ka ne.

X: Ne, ted'ka prostě ne.

J: A malé holky?

X: Jo, malé holky taky poslouchají.

J: I tu Y?

X: I tu Y.

J: Vzpomenete si na něco, co Vás „vytočilo“, co holky provedly? Je jedno která, je jedno kdy, jenom když si vzpomenete. Že jste byla naštvaná, nebo holky byly naštvané?

X: Y, když chodila do školy a šla za školu a tvrdila mně, že byla na odpoledku a přitom mně učitelka volala, že nebyla. A to mě teda vytočilo hned, takže jako měla zákaz no.

J: A jak to probíhalo? To Vám paní učitelka volala, že teda Y nebyla ve škole ...

X: No a ona byla tou dobou doma v tu chvíli. A já říkám: „*Proč jsi doma?*“, „*No nám dávali ředitelské volno*“, prostě že jsou doma, že mají prostě volno, že jim to odpadlo. A ona zrovna seděla vedle mě, tak jednu chytla, jak ... takže učitelka mi volala prostě a od té doby si nedovolila.

J: Jo a neříkala, proč jako Y šla za tu školu.

X: Ne, prostě nechtěla jít na odpolední.

J: Tak to jste zvládla dobře. Máte nějaká pravidla doma? Co musí holky dodržovat? Nemyslím, že máte tedy někde sepsaná v rámečku, co se smí a co se nesmí, ale tak nějak obecně?

X: Jako ten úklid, aby udělaly, než jdou spát, aby bylo uklizeno, umyto nádobí prostě.

J: Mají nějakou povinnost.

X: Jako když já přijdu domů, nebo chodila jsem do práce, tak prostě to musí být udělané. Protože já vstanu a jdu zase s tím dál.

J: Jo a nestihla byste to udělat. Tomu rozumím. A mají nějaká pravidla?

X: Taky.

J: A když by to porušily, jak by to vypadalo? Co byste dělala v tu chvíli?

X: Tak bych ... dostaly by. Když by lezly z okna, dostaly by. Protože to je vysoké. Y ví, že to je vysoké. Že kdyby se naklonily, tak prostě by spadly a byl by konec. A oni prostě na balkon nesmí.

J: Máte nastavená nějaká pravidla.

X: Protože jako tady se člověk bojí.

J: To já Vám rozumím.

X: Tady to je jako ...

J: Však jsme v osmém patře?

X: V osmém patře no.

J: To i já bych měla strach.

X: U všech vlastně těch ... není žádné nějaké prkno na balkóně ...

J: Aha.

X: A tam jako bych se bála, aby neproklouzly. I když XY už je větší, ale stejně. Nikdy člověk neví, že jo. Bude tam jedna a bude tam chtít druhá.

J: Když si vzpomenete u XY, udělala nějaký takový průšvih? YX je ještě malá, ale u XY?

X: U XY ještě asi ne.

J: Tak zatřukáme.

X: Maximálně počmárala, když jsme byly ještě u tatky, že počmárala zeď. To bylo jedno jediné.

J: A nějak jste jí za to potrestala?

X: Jako dostala, byla malá – kolik jí bylo – byly jí čtyři roky, tak dostala přes ruce, že to prostě nesmí dělat. Dostala.

J: A jinak ...

X: ... od té doby ne. A ta taky dostala, když chodila do druhé třídy, byly sádroše polystyrenové. To jsem byla jednu chvíli na záchodě, odskočila jsem si a ta vzala paličku a natukala to a byly tam ty obtisky. No tak to byl konec. Čerstvě udělané a ona si ťuká o to.

J: Ty jo.

X: Jsem myslela, že jí v tu chvíli přetrhnu.

J: No, tomu rozumím.

X: Jo.

J: Řešíte nějaké konflikty nebo něco, co se opakuje?

X: Neřešíme. Já radši ustupuju.

J: A zlobí holky?

X: Nezlobí.

J: Když říkáte „ustupuju“, co to znamená?

X: Tím jsem myslela, že když bych měla jít s někým do konfliktu, tak radši ustoupím, než bych se s někým hádala.

J: Jako myslíte s holkami, nebo celkově?

X: Jako venku někde s nějakou holkou, nebo i s bráchou, nebo rodinou, tak radši ustoupím a ..., než abych se do toho zatahla.

J: Ale u holek to jako vypadá, že máte autoritu, respekt.

X: No, zatím jo. Záleží, jak s tím půjdou dál.

J: Říkala jste, že nezlobí.

X: Nezlobí. To už musí být, takový ... XY až půjde do té školy, tak to bude ještě jiný, protože bude taková utahaná. Teďka chodí déle spát, protože není tak utahaná, ale ona až bude chodit do té školy, tak ona se tam utahá, přijde a bude mít ten režim.

J: Jak byste to ještě popsala, když se vzteká – jak vypadá třeba YX, když se vzteká, jak vypadá XY, jak vypadá Y?

X: Y, ta když se vzteká, tak hází se vším všudy, mobil ne, mobil, to už je moc. XY je přes kopírák, to je v bledě modrém. A YX ta začne řvát, házet s hračkami. Takže je to všechny tři hází něco. Takže dostanou jedním vrzem všechny.

J: Jo, to ještě něco můžou rozbít, že jo. No, tomu rozumím. Co je pro Vás nejdůležitější jako v té výchově? Nebo co se snažíte ty holky naučit?

X: Naučit prostě užívat domácnost. Protože to, co jsem si vlastně zažila já, tak budou potřebovat ony vlastně do svých domácností a bude jim to vlastně k plusu, to co budou umět, tak si člověk nese do své domácnosti. Co se naučí vlastně ode mě, tak si to nese vlastně do své.

J: Jo.

X: A bude jim to, já myslím, že dobré k životu.

J: A Vy jste se to naučila kde?

X: Sama od sebe.

J: Sama od sebe.

X: Mě to nikdo neučil.

X: Máma ta na to neměla čas, byla sama na nás čtyři, protože byla vdova vlastně v tu dobu, takže vlastně já jsem chodila do školy a musela jsem se starat vlastně o čtyři sourozence. Takže jsem chodila do školy, malého brášku jsem musela ještě dávat vlastně do školky a mamka byla v lázni. Takhle jsme fungovali a vařila jsem ještě jim.

J: Tak to bylo pro Vás asi dost těžké.

X: V tu dobu mi bylo nějakých patnáct let.

J: To jste měla složité. Říkala jste, že byste dcery chtěla jako naučit postarat se o domácnost. Co je učíte, aby to uměly?

X: Ony, když něco dělám, třeba vařím, tak ony přijdou za mnou, že to prostě chtějí dělat.

J: Učíte je vařit. Sama jste říkala, že Vám vlastně už doma pomáhají s odpadky?

X: ... se vším ...

J: ... XY dělá kaši, jo, super. A jaké byste chtěla, aby děti byly, nebo holky byly, až vyrostou?

X: Aby vzaly – jak bych to řekla – k sobě to, co jsem je naučila. Buď si to vezmou, anebo si to předělají. To už je na nich, jak budou tu domácnost si brát.

J: Takže hlavně o tu domácnost jde, aby to zvládly?

X: A myslím, že Y to zvládá, protože vlastně ... ona je vlastně nejstarší a vlastně pomáhala mi s malými dětmi, takže ona má už to okoukané a oporu v tomhle tom, že se to mohla naučit.

J: To ano.

X: A vlastně XY vlastně by se dalo říct, mi vychovávala ona, protože já tu dobu jsem chodila do práce a ona mi jí dávala do školky a chodila na základní školu, to jí bylo nějakých patnáct let a XY byly nějaké čtyři roky, nebo tři a dávala mi jí do školky.

J: Takže Vám pomáhala.

X: Takže takhle. Abych mohla chodit do práce.